

(exemplar?). Les referències de Quintilià a aquest personatge són múltiples.

8. A la carta anterior Agustín havia comunicat al seu amic que tenia cinc monedes on apareixien cinc muses diferents. Ara s'interessa per quines són les vuit muses que té Orsini representades.
9. Aquesta informació ja la hi havia donada a la carta del 24-1-59. Es refereix a la moneda Syd. 653.
10. Al recull de les AAMAN hi consta la descripció d'una moneda, possiblement renaixentista, que, de ben segur, és a la que es refereix Agustín en aquest comentari.
A. Effigies Antonii, corona ex hedera (envoltant el bust i la llegenda), *ut mihi videtur, et lituus. M. ANTONIVS. IMP. COS. DESIG. ITER ET TERT.*
P. Effigies Cleopatrae, vel mulieris, et duo utrimque serpentes III. VIR. R. P. C. Nummus hic argenteus exstat apud Thomam Cavalerium Patricium Romanum, habetque trium fere denariorum pondus. Corona ex hedere, spectat ad illud Dionis, et Velleii, quod supra notavimus: quod scilicet Antonius se novum Liberum appellaret^a.
- És possible que es tracti d'una falsificació.

11. A propòsit, altre cop, del denari 500/5. La llegenda LEIBERTAS apareix en altres dues sèries, però en cap d'elles el cap de la Llibertat està recobert amb un vel. A les AAMAN Agustín recollirà aquesta polèmica interpretació de Libertas per Concordia: *"Libertatis simulacrum in argenteis, vel aureis nummis velato capite nondum observatum est, itaque concordiae signum potius esse crediderim, cum ita in omnibus fere nummis notari soleat, facit autem ad locum Ciceronis in Orat. pro domo sua ad Pontifices. Q. Martius (inquit) Censor signum concordiae fecerat, idque in publico collocarat. Hoc signum C. Cassius cum in Curiam transtulisset, collegium vestrum consuluit, numquid esse causae videretur, quia id signum, curiamque dedicaret?"* La cita correspon a CIC. dom. 50,130.

Pel que fa al text de Titus Livi, creiem que Agustín es refereix al 34,52,12: *"Praebuerunt speciem triumpho capitibus rasis secuti qui servitute exempti fuerant"*.

---

^a Orsini també registra aquesta moneda: *"Ad huius tabellae denarios pertinent ea quae de M. Antonio scribit Velleius li. II. Crescente, inquit, deinde amoris in Cleopatram incendio...bellum patriae inferre constituit, cum ante novum se Liberum patrem appellari iussisset, cum redimitus heredis, coronaque velatus aurea, thyrsus tenens, cothurnisque succintus, curru velut Liber pater vectus esset Alexandriae..."* (Familiae Romanae... p. 19.)

Els que segueixen el triomf de Titus Quint Flamini, però, no porten *pilei*, sinó que van amb el cap rasurat. És clar, doncs, que Agustín recorda dos passatges diferents i s'erra en barrejar-los, tot atribuint a Flamini uns *pileati* que no eren al seu seguici.

12. Aquestes dues monedes són Cr. 413/1, descrita a la carta anterior, i Cr. 428/1(2).

ANVERS: Cap de Vesta a la d. amb vel; davant VEST o VESTA; darrere, Q. CASSIVS.

REVERS: Temple de Vesta; dins, una cadira curul; a l'e. una urna; a la d., una tauleta amb A C inscrit.

El denari 428/2 presenta el cap de Libertas sense vel i LIBERT. Ambdós exemplars estan descrits a les AAMAN. Els denaris 413/1 i 428/2 al·ludeixen a la llei del 113 aC. que creà una comissió especial per a jutjar tres Vestals que havien delinquit. L'anvers del denari 428/2 es pot aplicar a la *Lex Tabellaria Cassia*.⁹ Ciceró parla de les lleis tabel·làries a *leg. 3,35*.

13. Cr. 330/1a.

ANVERS: Cap de Saturn a la d. amb corona de llorer; darrere, *harpa*; al voltant, PISO. CAEPIO. Q.

REVERS: Dos homes asseguts en un banc; a l'e. i a la d., una espiga; a l'exerg, AD. FRV. EMV.; a sota, EX S.C.

14. Cr. 437/2a i ss.

ANVERS: Cap de Coelius Calvus, cos. 94, a la d.; davant, C. COEL. CALDVS; a sota, COS; darrere, estandart amb la inscripció HIS; davant, un estandart amb forma de senglar.

REVERS: Una taula amb un personatge darrere que prepara un *epulum*; a la taula hi ha la inscripció L. CALDVS / VII VIR. EPVL; a l'e., un trofeu amb un escut macedònic; a la d., un trofeu amb *camyx* i un escut oval decorat amb un raig; en segon terme a l'e. C CALDVS; en segon terme a la d., IMP. A. X; a sota, CALDVS . IIIVIR.¹⁰

15. Hi ha dues monedes republicanes amb la llegenda MONETA. Per la informació que figura a les AAMAN, però, Agustín es refereix a Cr. 464/2.

ANVERS: Cap de Juno Moneta a la d.; darrere, MONETA.

REVERS: Una enclusa d'encunyar i, a sobre, un punxó ornat amb una garlanda; a

---

⁹ RRC pp. 440 i 452.

¹⁰ Agustín fa una interpretació d'aquesta moneda a Op. om. VIII, p.316.

l'e., unes tenalles; a la d., un martell; a sobre, T. CARISIVS; una corona de llorer al voltant.

Les dues citacions esmentades són Ciceró *div.* 1,101 i Livi 7,28,5. Agustín recull el comentari d'aquesta carta a les seves AAMAN: "*Moneta Iunonis est cognomen. Quae a Livio lib. VII et Cicerone referuntur, quod moneta scilicet Juno a moneo verbo denominata fuit, mihi non satis placent. Quod vero a Suida de eadem scriptum est maximopere probatur.... Quod cum Romanis recte contigisset, Monetam Junonem veneratos esse, eius rei signum fuisse, quod nomisma, idest, moneta inscripta in eius templo asservabitur*".¹¹

Com podem observar, finalment, recull la traducció que fa Orsini de la Suda 1220. " ... τύχοντες οὖν οἱ Ῥωμαῖοι τῆς αἰτήσεως ἐτίμησαν Ἥραν Μονήταν, τουτέστι σύμβουλον, τὸ νόμισμα ἐν τῷ ἱερῷ αὐτῆς ὀρίσαντες χαράττεσθαι".

16.Segurament es refereix a la moneda Cr. 298/1 de què ja havia parlat a la carta anterior a Orsini.

17. Referència a les monedes de Piso Frugi de què ja han parlat en cartes anteriors¹² .

18.Agustín havia obtingut el denari Cr. 507/2¹³ del monetar P. Servilius Casca Longus, on apareix la llegenda CASCA LONGVS. Orsini tenia l'auri Cr. 505/1 dels monetals M. Servilius C. F. i de C. Cassius Longinus amb les llegendes M. SERVILIVS LEG i C. CASSI. IMP. A partir d'ambdues monedes el bisbe postula dos monetals falsos *Cassio Longo et Servilio Casca* que fins i tot justifica a les AAMAN: *Casca cognomen Servilae familiae, Longus Cassiae, ut etiam ex aureo nummo , qui apud Fulvium Ursinum est, colligi potest, sic enim habet: C. CASSI. IMP simulacrum mulieris. M. SERVILIVS. LEG. navis acrostolium. Hic enim aureus nummus cognomina habet cognominum argentei ut ex his perspicuum est. Spectant vero eandem historiam*.¹⁴

19.Cr. 508/3 Denari

ANVERS: Cap de Brutus a la d., barbut; al voltant a la part superior, BRVT. IMP; al voltant a la part inferior, L. PLAET. CEST.

¹¹ Op. om. VIII, p. 316. Orsini recull paraules semblants al seu llibre: "*...in eius rei memoriam nomisma MONETA inscriptum in templo Iunonis asservandum dedicarunt* " (*Familiae Romanae..* p. 50) .

¹²V. p. 278.

¹³V. pp. 361 i 366.

¹⁴Op. om. VIII, p. 328.

REVERS: *Pileus* entre dos punyals; a sota, EID. MAR.

La cita de Dió és 47,25: " Βροῦτος... καὶ ἐς τὰ νομίσματα... εἰκόνα τε αὐτοῦ καὶ πιλίον ξιφίδιά τε διο ἐνετύπου..."

20. Si bé hi ha dos passatges (*nat.* 8, 194 i 21,90) en què Plini utilitza el mot *colus* "filosa", no hem trobat cap fragment en què relacioni aquest instrument amb la figura de la deessa Ceres.

Malgrat l'obscuritat d'aquest comentari, creiem poder-lo relacionar amb una consulta d'Orsini a propòsit de la moneda Cr. 427/2:

ANVERS: Cap llorejat de Quirí a la d.; darrere, QVIRINVS; davant, C. MEMMI. C. F.

REVERS: Ceres asseguda a la d. amb una torxa a la mà e. i unes espigues a la mà d.; davant, una serp; al voltant, MEMMIVS. AED. CERIALIA. PREIMVS. FECIT.

Orsini la registra en el seu llibre *Familiae Romanae* p.159 amb el comentari següent: "... *altera parte Quirini simulacrum sive Romuli, in altera Cereris signum, quale ab antiquis fingebatur matronali habitu, cum spicarum et papaverum manipulo expressit; quibus adiecit etiam colum, cum quo effingi Ceres consuevit, ut docet Prophyrius philosophus*".

Sembla, doncs, que l'humanista italià confon la torxa amb una filosa.

21. Aquest comentari podria referir-se a la moneda Cr. 295 o bé 411/1a-1b.

Ambdues apareixen descrites a les AAMAN¹⁵. La frase "*Ita enim est in nummo Fulv. Ursino*", quan descriu la segona, ens fa pensar que es tracti d'aquesta

ANVERS: Cap de Sibil.la a la d. amb corona d'heura; a sota, SIBVLLA.

REVERS: Trípede que aguanta una àmfora; a ambdós cantons d'aquesta, una estrella; a l'e. L. TORQVAT; a la d., III. VIR.; tot encerclat per un *torques*.

Amb els mots "*la cosa di Torquato non è splicata anchora*" es refereix segurament a l'origen d'aquest cognom, si tenim en compte que al seu recull AAMAN anotarà amb molt bon criteri: "*Hic opinor, torquis est, quo Manlius Gallum spoliavit, unde Torquati etiam cognomen meruit, Liv. lib. VII Plutarch. in Mario, Cic. Tuscul. lib. IV. et de officiis lib. III*".

22. És a propòsit del denari Cr. 472/2

---

¹⁵ Op. om. VIII, p. 323.

ANVERS: Cap de Triumphus a la d. amb corona de lloer, amb un trofeu damunt l'espatlla; a sota, TRIVMPVS.

REVRERS: Una lloba a la d. posant llenya al foc; a la d., àguila ventant les flames; a l'exerg, L. PAPIVS; a sobre, CELSVS. III. VIR.

La citació de Ciceró és *orat.* 160: "Quin ego ipse, cum scirem ita maiores locutos esse, ut nusquam nisi in vocali aspiratione uterentur, loquebatur sic, ut pulcros, Cetegos, triumphos, Cartaginem dicerem".

23. L'única moneda republicana amb la llegenda PILIPVS és Cr. 259/1:

ANVERS: Cap de Roma amb casc a la d. amb un tirabuixó sobre l'espatlla d.; darrere, ✕.

REVERS: Genet a galop a la d. amb un casc amb crinera sosté les regnes amb la mà e. i una llança amb la d.; darrere, un casc amb dues banyes de cabra; a sota, Q. PILIPVS; a l'exerg, ROMA.

Quan comenta aquesta moneda a AAMAN recull: "*Pilippus, pro Philippus, ut Triumphus, pro Triumphus. Quomodo antiqui uterentur aspiratione Cic. in Orat. Quintil. lib. I. cap IX*"¹⁶. El fragment de Ciceró és *Orat.* 48, 160.

El fragment de Fest a què fa referència és 374L 3-8 on l'autor parla de l'etimologia de *solitaurilia* i diu: "*Quod si a sollo et tauris earum hostiarum ductum est nomen antiquae consuetudinis, per unum l enuntiari non est mirum, quia nulla tunc geminabatur littera in scribendo: quam consuetudinem Ennius mutavisse fertur...*".

24. Agustín proposa una lectura diferent de l'habitual al fragment de Livi 35,9,6 recolzant-se en el denari Cr. 462/1c¹⁷. Les seves paraules en aquesta carta adquireixen sentit, quan llegim l'explicació que fa de la moneda al recull AAMAN¹⁸: "*Simulacrum Victoriae virginis prope aedem Victoriae M. Porcius Cato dedicavit, biennio postquam vovit. Liv. lib. XXXV. iisdem diebus aediculam Victoriae virginis, prope aedem Victoriae M. Porcius Cato dedicavit, biennio postquam vovit; eaque de causa in nummis Catonis signatam esse victoriam opinor; puto autem codicem Livii non vacare mendo, legendumque esse, aediculam Victoriae victricis; sic enim et Livius, et nummi convenient. Quid enim Victoria virgo sibi velit ignoro. Idem etiam locus corrigendus apud P. Victorem in octava regione, Populi Romani aedes,*

¹⁶ Op. om. VIII, p. 323.

¹⁷ A la carta a Orsini del 1-10-61 parla d'aquesta moneda (v. p. 511).

¹⁸ Op. om. VIII, p. 326.

inquit, Victoriae virginis dedicata a M. Portio Catone seniore fuit“.

25. Aquest comentari és a propòsit de la moneda Cr. 316/1 de què ja havien parlat a la carta anterior. Agustín defensa la lectura I(un) S(ospita) M(agna / axima) R(egina) i s'estranya de la llegenda que li proposa Orsini I S M S(ororia) tot atribuint-la a un error. No obstant això, aquesta variant quedarà recollida a AAMAN amb les següents paraules: *“In altero autem nummo extant litterae I. S. M. S. hoc est: Iuno Sospita Maxima, seu Magna, Sororia, fuit enim Sororia nuncupata Iuno, ut apud Festum in Sororio Tigillo, ubi de eius ara agit”*¹⁹.

---

¹⁹ Op. om. VIII, p. 329.

- R(everendo) P(adre) Car(issi)mo [Panvinio]. Non credo che vi dispiacera saper che son giunto a salvamento in queste bande et per darvi notitia di qualche altra cosa che ho trovato qui, scrivo questa. Ho havuto una medaglia mai piu vista da me, ne credo da voi simile; è in argento come quelle di imp(erato)ri Latini
5 Christiani, DN REX CVNTHANVNDV̇ è la testa d'un vecchio raso magro con corona di gioie con toga o paludamento rico. Dietro $\overline{D.N.}$ in mezo di una corona graminea o laurea che non si vede bene. Non so se fussi in Hispagna uno di questo nome ma si scrive con SC al principio. Avisatemi chi sia costui et in qual tempo¹.
- 10 Item il vescovo di Patti e parente del papa fatto in Pegniscola morto Pietro di Luna dice che quando fu eletto non era Cardinale. Dicevasi Aegidio Muñoz, overo Mugnotius a farlo Latino. Le sue arme era un scuto partito in quarto [*hi ha l'escut dibuixat*] rosso, et oro: sopra il rosso una croce di Calatrava di oro vacua in mezo cosi [*hi ha el dibuix d'un braç d'una creu*] il vacuo dimostra il
15 rosso del campo. Dice che costui si accordo che li fossi dato il vescovato di Maiorica exempto dal Arcivescovo forse di Tarracona, et renontio il papato, ma pensa che restasi Cardinale. Et Maiorica fu da Alex(andro) VI sottoposta a Valentia fatta Metropolitana, come patria sua². In Messina nella cathedrale ce il sepulcro del Re Alfonso II di Napoli, con un verso o doi moderni che
20 dimostrano haver renontiato il regno credo al figliuolo. State sano, et salutate M(esser) Carlo Sigonio nostro. Dat(ae) Messanae VIII Iunii 1559.

Vostro come fr(atel)lo.

A.A.

---

13 cosi: om. Andr. 19 salute Ambr.: salutate corr.Andr. 20 nostro: vostro Andr.

COMENTARI

1. Wroth. Gunthamund 2.

ANVERS: DNREXQVN THAMUND Bust de Gunthamund a la d., sense barba, amb una diadema de pedres precioses, *paludamentum* i cuirassa.

REVERS: D.N enmig d'una corona de llorer amb un ornament circular.

2. Panvinio revisava el seu llibre editat a Venècia el 1557 *Romani Pontifices et Cardinales S. R. E. ab eisdem a Leone IX ad Paulum Papam III per quingentos posteriores a Christi Natali annos creati*. A la carta de l' 11 de novembre del 59 Agustín l'esperonarà: "*Et pur scrivete il argumento del ristampar li vostri pape et Car(dina)le con tanto belle cose aggiunte la qual cosa vi lodo assai*" .

M(esser) Fulvio galantiss(im)o epitheto che corrisponde al elegantiss(im)o debito a voi.

5 Ho ricevuto la vostra delli tre, et hebbi caro ad intender che non sete partito col Card(inale) perche haurete piu otio et piu liberta a viver a vostro modo idest nelli studii et conversatione di litterati. Saprete d'altri il mio corso di navigatione felice. Staro questa state in questa Zancle o Messina tanto celebrata da tutti scrittori, ma distrutta mille volte, et cosi non ha cose di lettere et edifici publici, pure si cercarano et le librerie. Di medaglie ho havuto due di argento le quale ho molto care. Un Hieronymo re di Syracusa il cui ritratto l'ho in altre medaglie in
10 Roma ma senza nome; le lettere dicono ΙΕΡΩΝΥΜΟΥ. ΒΑΣΙΛΕΩΣ. ΚΙ. Quel KI è contrasegno della zecca overo nome della terra Cithara o altra dove fu battuta. Ha di roverso un fulmine molto bello. Fu questo l'ultimo Re del tempo di M. Marcello¹. Laltra medaglia è d'un Re di Gothi che non so in qual tempo fussi. DN REX CVNTHANVNDV². Queste sono le primitie di Sicilia. Come
15 hauro altro di buono vi daro aviso: piu presto che di beneficii, perche li buoni sono del patronato Regio l'altri non sono per voi, ne per M(esser) Achille nostriss(im)o, pure staro attento ad aiutarvi. Del Festo fatte come vi ho scritto per le altre che havete havuto molti giorni sono. Non lasciate di scrivermi longamente si bene vi respondo breve per li negotii. State sano et salutate li
20 amici. Da Messina alli XX. di Giugno 1559.

Post scripta. Delle historie di Sicilia si cava interpretatione di alcune medaglie verbi gratia ΜΕΣΣΕΝΙΩΝ quadriga et lepus ab Anaxila, qui Messanam condidit, et leporem ex Italia in Siciliam primus intulit, et in Olympiis quadriga vicit.

25 Aristoteles lib. III. rhetoric. Pollux lib. V: Idem in Rhegynorum nummis, quod utriusq(ue) civitatis tyrannus fuit³. Per le medaglie doro colla testa di Apolline et colla tripode nelle monete di Syracusani, si trova in Pausania lib. V. et in Plutarcho et Strabone come Archia fundo Syracuse, et al medesimo tempo Miscello fundo Crotone et hebbero per oraculo Delphico che Syracuse saria ricca citta, et l'altra piu sana; le parolle del oraculo recita Pausania et di quelle di
30 Crotone, Strabone come un'altra volta

---

14 CVNTHANVNDV: CVNTHA. NVNDV *Op.* 24 rhetoric.: rhet. *Op.* nummis: mammis
Op. 26 di Syracusani: Syracusane *Op.* 27 et 28 Syracuse: Syracusa *Op.*

scrissi⁴. Et tornando al lepore forse che nelle medaglie di Locrensi si vede
lacquila col lepore per dimostrar qualche vittoria di Locresi contra Messanesi⁵.
Io hebbi in Roma, credo dal Card(inale) Vitelli, una medaglia di Taurominio
overo daltra citta di Sicilia con la testa di Apolline et il cognome Archagete; si
5 trova in Thucyd(ide) lib. VI. et Appian(o) lib. V. Graecorum primi Chalcidenses
ex Euboea in Siciliam transeuntes cum Theocle Naxum coloniam deduxere: et
aram Apollini Archagetae statuerunt⁶. V(ostra) s(ignoria) veda se questi auttori
dicano questo perche io lo cavo daltri. E bello che tengono qua due teste in gran
veneratione, l'una come di Scipione, l'altra come di Hannibale; et il viceRe le
10 fece cavar di getto, et subito le ricognovi esser l'una Hadriano Imp(erator),
l'altro L. Vero fratello di Marco.

---

2 Messanesi: i Messanesi *Op.* 11 l'altro: l'altra *Op.*

COMENTARI

1. **BMCS**Syracusa 640

ANVERS: Cap de Hieronymos a l'e. amb una diadema; darrere, K (retr.).

REVERS: Un raig amb ales; a sobre, ΒΑΣΙΛΕΟΣ; a sota, ΙΕΡΩΝΥΜΟΥ; a sota ΒΑΣΙΛΕΟΣ, ΚΙ.

2. Moneda descrita a Panvinio a la carta anterior.

3. Cap de les monedes de Messina presenta la llegenda ΜΕΣΣΕΝΙΩΝ. O bé presenten ΜΕΣΣΕΝΙΟΝ o bé ΜΕΣΣΑΝΙΟΝ o bé ΜΕΣΣΑΝΙΩΝ. Els dos encunys més freqüents per a l'anvers i al revers són una llebre i una biga de mules, no pas una quadriga. Agustín, en aquest cas, comenta la tipologia general d'aquestes monedes a partir del llibre de Fazello *in decadibus duabus de rebus Siculis*, editat a Palerm l'any 1558 que el bisbe conegué en aquest viatge¹.

Agustín es refereix al fragment d'Aristòtil que Pòl.lux cita a la seva obra (5,75): καὶ μὴν Ἀναξίλας ὁ Ῥηγίνοσ οὔσης, ὡς Ἀριστοτέλης φησὶν, τῆς Σικελίας τέως αγόνου λαγῶν, ὁ δ' εἰσαγαγὼν τε καὶ θρέψας, ὁμοῦ δὲ καὶ Ὀλύμπια νικήσας ἀπήνη, τῷ νομίσματι τῶν Ῥηγίνων ἐνετύπωσεν ἀπήνην καὶ λαγῶν.²

Les monedes de Rhegium a què es refereix són **BMC**I Rhegium 3 i ss.

ANVERS: Carro de mules a la d., conduït per un auriga amb barba assegut, que soté les regnes i un agulló.

REVERS: RECINON (o a l'inrevés). LLebre corrent a la d.

4. Els tres passatges que evoca el bisbe són Pausànies 5,7,3, Estrabó 6,2,4 i Plutarc *Mor.* 773B. En la carta del 24 de gener anterior ja li havia comunicat al seu amic que Estrabó al llibre 6,1,12 parlava de l'oracle d'Apol.lo fet a Miscel, quan volia traslladar-se de Crotona a Síbaris.

No hi ha monedes d'or de Siracusa amb la tipologia descrita, però sí d'electre, equivalents a quinze litres **BMCS** Syracuse 253 i ss.

ANVERS: Cap d'Apol.lo a l'e. amb corona de llorer, amb els cabells deixats anar darrere el clatell.

REVERS: ΣΥΡΑΚΟΣΙΩΝ. Trípede amb tres anses.

¹ V. carta d'Agustín a Pantagatho, que hem datat aproximadament els mesos de maig-juny de 1561, en la qual el bisbe torna a parlar d'aquest tipus de monedes i del llibre de Fazello "expressis verbis" (p. 493).

² Frg. 568 Rose, que l'inclou en les ΠΟΛΙΤΕΙΑΙ

5.BMCI Locri 6 i ss.

ANVERS: ΛΟΚΡΩΝ. Cap de Zeus a l'e. amb corona de llorer i cabells llargs.

REVERS: Àguila volant cap a l'e. devora una llebre; un símbol i un monograma grec.

6. Efectivament és una sèrie de monedes de Tauromenium (**BMCSTauromenium 15 i ss**) en què, a l'anvers, figura el cap d'Apol.lo Archegetas i la llegenda ΑΡΧΑΓΕΤΑΣ. Els fragments adduïts són Tucídides 6,3,1 i Appià *BC.* 5,109. El text llatí és la traducció del fragment de Tucídides: "Ἑλλήνων δε πρώτοι Χαλκιδῆς' ἐξ Εὐβοίας πλεύσαντες μετὰ Θουκλέους οἰκιστοῦ Νάξον ᾤκισαν καὶ Απόλλωνος Αρχήγετου βωμόν..."

M(esser) Fulvio Sing(olarissi)mo et car(issi)mo [Orsini]

Non spendero parole in risponder alle vostre delli XVII de Giugno et VII di Luglio, ne dirò del Festo altro, se non che trovo alcuni errori et che bisognara riscontrarlo unaltra volta con l'originale, il quale bisognerà ricuperarlo da

5 M(esser) Carlo al quale resto però obligato assai per la fatica usata¹.

Alle medaglie ho visto qui cose stupende delle Greche mai viste de le quali ce un sonator di liuto di esse innamorato anzi pazo, et spende li centenarà di scudi, et ha cose rariss(im)e. Pigliate le poste per venirle a veder. Farommi dar la lista a bel agio. Hora diro di quelle che ho havute. Due di argento assai belle: l'una

10 didrachma di una testa di Iove di mezo rilievo mirabile con lettere ZEΥΣ benche non sia simile alli altri, di roverso una donna che sede in una ara quadrata con un caduceo in mano EIPHNH et poi ΛΟΚΡΩΝ². L'altra tetradrachma con una testa di lione overo una maschera di lione stupenda et dietro una testa di donna PHΓINΩΝ³. Di bronzo ho havuto molte, parte come quelle che ho in Roma, parte

15 daltre. ΙΕΡΩΝΟΣ di due sorti col ritratto et la statua equestre dietro⁴. Altra la testa di Iove con il tridente fra duoi delfini⁵. ΙΕΡΩΝΥΜΟΥ ΒΑΣΙΑΕΩΣ. Il ritratto col fulmine di roverso; questa ho in argento et in bronzo belle⁶. ΑΓΑΘΟΚΛΕΟΣ. ΒΑΣΙΑΕΩΣ. Una testa di donna colla pharetra, di Diana ΣΩΤΕΙΡΑ drieto [*sic*] d'un fulmine⁷. Un Alexandro con le exuvie di lione in testa, et dietro una

20 Minerva minante come dice Festo⁸. ΜΑΜΕΡΤΙΝΩΝ, che è la citta dove son hora, in varie sorti. Una la testa di Giove, con roverso di un soldato che combatte di scuto et lanza: la interpretatione è chiara che sia Marte detto Mamerte del quale presero il nome costoro, come dice Festo copiosamente⁹. La 2^a di un giovane laureato la testa con lettere ΑΡΕΩΣ; di roverso una aquila sopra un fulmine¹⁰.

25 La 3^a una testa simile, con roverso di un toro bravo¹¹. La 4^a simil testa, con roverso di un giovane che mena un cavallo. Tutte hanno un Π come che Polluce fossi come credo al manco costui del cavallo¹². PHΓINΩΝ oltre di quella di

---

14 PHΓINΩΝ : ΠΙΓINΩΝ Op 19 d'un fulmine: d'un ΑΕΩΣ Op

argento, un'altra di bronzo simile et la 3^a di simil testa di liono, et dietro una
 lyra¹³. La 4^a due teste di giovani pileati con due stelle di Castori, et nel roverso
 un huomo nudo con uno scettro in mano longo nella sinistra et nella dextra un
 uccello¹⁴. La 5^a una testa di Giove con una donna in piede con una patera overo
 5 scudella nelle destra di roverso¹⁵. La 6^a una testa di Jano con roverso di Jove in
 sedia appoggiato ad un scettro con un Π appresso¹⁶. La 7^a una testa di una donna
 overo di un Apolline, con roverso di una tripode¹⁷. La ottava di una bella donna
 con li capelli nodati dietro come di Venere col roverso di una altra donna in sedia
 con un scettro attraverso tenuto con un Π¹⁸. ΣΥΡΑΚΟΣΙΩΝ. La p(rim)a una testa
 10 di Giove bellissima ma dissimile daltri con queste lettere ΖΕΥΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ.
 Dietro un fulmine con un uccello piccolo¹⁹. La 2^a di una donna bella la testa
 coronata di foglie di canna con un toro di roverso²⁰. La 3^a una testa galeata come
 Minerva, di roverso un cavallo marino detto pistrice²¹. La 4^a una testa di donna
 in treccie, overo un Apolline con un pegaso di roverso²². La 5^a una testa di
 15 giovane coronato di lauro con un trophéo dietro et di roverso un aquila sopra
 con un fulmine; in altra con un cornucopia²³. La 6^a la testa di Minerva galeata, et
 di roverso doi delfini hanno in mezo una stella²⁴. La 7^a la testa di Giove et nel
 roverso una donna a sedere²⁵. La 8^a simil testa, et dietro una donna in pie
 apoggiata ad un scetro²⁶. ΤΑΥΡΟΜΕΝΙΤΑΝ. La p(rim)a una testa di donna con
 20 roverso di un toro pacifico²⁷. La 2^a simil testa, et di roverso un soldato
 appoggiato ad una hasta o scettro con una patera nella destra²⁸. La 3^a una testa di
 Giove con roverso di una donna in pie con una vittoria nella destra²⁹. La 4^a una
 testa di donna laureata overo di Apolline, con roverso di una tripode³⁰. La 5^a
 simil testa, et nel roverso una lyra³¹. ΚΕΝΤΟΡΗΙΝΩΝ. La p(rim)a una testa di
 25 donna laureata et dietro un cytharedo³². La 2^a simil testa, et di roverso una
 lyra³³. ΛΕΟΝΤΙΝΩΝ. La p(rim)a una testa di donna et dietro un liono
 mansueto³⁴. La 2^a simil testa, et dietro mezo liono fiero³⁵. ΚΑΤΑΝΑΙΩΝ. Una
 testa di Amone cornuto et nel roverso una donna con le bilanze nella destra³⁶.
 ΑΙΤΝΑ. Una testa di donna et nel roverso un cornucopia et un gubernaculo³⁷.

---

2 et nel: col *Op.* 13 come Minerva: come di Minerva *Op.* 15 un: *om.* *Op.* 19 p(rim)a una:
 prima d'una *Op.*

ΛΟΥΚΑΝΟ. Una testa di soldato barbato con un pegaso nella galea con roverso di Minerva in piede con galea clypeo et hasta³⁸. ΒΡΕΤΤΙΩΝ. Una testa di donna la quale e coperta con un cancaro, con roverso di un altro cancro³⁹. La 2^a una testa di soldato come quella di Lucani con roverso di una Vittoria che corona un tropheo⁴⁰.

5 Medaglie di Carthagine. La p(rim)a un arbore di palma con frutti, et di roverso una testa di cavallo⁴¹. La 2^a una testa di donna coronata di foglie di canna, et di roverso un cavallo avanti un arbore di palma⁴². La 3^a simil testa di donna et nel roverso una testa et collo di cavallo⁴³. La 4^a simil testa et dietro tutto un cavallo⁴⁴. Un altra medaglia ha una testa di huomo barbato et un'altra di donna, et nel roverso un huomo nudo apoggiato ad una colonna con un ramo in mano, et di sotto un modio con lettere KA...⁴⁵ Un'altra medaglia con una testa di donna velata, et sopra la testa una colonna piccola: et nel roverso una Diana con una face nella destra, et nella sinistra un scettro overo hasta et un cane in duoi piedi

10 che li fa careze, con queste lettere ΣΥΒΑ..ΜΕΓΑΛΑΣ⁴⁶. Ho molte altre senza lettere le quali lasciaro hora per esser alcune fruste, et aspettaro di haverle intiere, et con lettere. Parmi che vi ho straccato, ma non forse satiato. Per un principio parmi che non ho perso li passi. Quel luogo di Horatio ad Numonium Vaalam mi piace con agiunger che li antiqui duplicavano le vocali longhe come dicono alcuni

20 antiqui grammatici et habbiamo chiaro exempio nelle medaglie si Sylla FEELIX, et altre parolle sono nelle table delle leggi di Crepanica et di Genova. Così credo si dicesi Vala come scrive Horatio, ma per esser il A longo è nella medaglia duplicato AA⁴⁷. Haec Hactenus. A dio. In Messina alli XXII di Luglio 1559.

Di v(ostra) s(ignoria)

A.A.

---

15 ΜΕΓΑΛΑΣ : ΜΕΔΑΛΑΣ *Op.*

COMENTARI

1. La impressió de Fest arribà a ser un tema tant obsessiu a la correspondència d'Agustín i dels seus amics que Pantagatho exclamava a finals de maig: “ *non vorrei piu nuove di Festo, vorrei lui istesso* ”¹. Per fi l'edició sortí al carrer durant la primera quinzena de juny, anunciada pels mots de Sigonio a Orsini “ *Il Festo è finito di stampare* ”². Aquest fou un dels primers de rebre el llibre, abans que el mateix autor que el rebé mitjan juliol³ i que, per les seves paraules en aquesta carta, no quedà del tot satisfet, malgrat que reconeix l'esforç dut a terme per Sigonio. El venecià no li retornà l'original de l'obra fins el mes de setembre⁴.

El 1581 Orsini tornà a editar Fest, incorporant-hi les lectures de l'exemplar de Poliziano que P. Vettori li proporcionà. Aquesta nova empresa de l'italià constitueix l'argument d'una carta entre ambdós amics del 8-3-82, fins ara inèdita.

2. BMCI Locri 1.

ANVERS: ZEΥΣ Cap de Zeus a la d. amb corona de llorer i el cabell curt.

REVERS: ΕΙΡΗΝΗ ΑΟΚΡΩΝ. Eirene vestida amb un quitó llarg i un pèplum sobre els genolls; sosté un caduceu a la mà d.i està asseguda a l'e. sobre un cippus a la part davantera del qual hi ha un bucrani.

3. BMCI Rhegium 23 i ss. Tetradracma.

ANVERS: Pell del cap d'un lleó.

REVERS: ΡΗΓΙΝΟΝ. Cap d'Apol.lo a la d. amb corona de llorer; el cabell pentinat cap amunt; darrere, símbols diferents.

4. BMCS Syracuse 565 i ss - 579 i ss.

ANVERS: Cap de Hieró (?) a l'e. amb una corona de llorer / diadema.

REVERS: ΙΕΡΩΝΟΣ. Genet a la d. amb casc, cuirassa i clàmide i una llaça a la d.; el cavall encabritat.

---

¹ Carta a Panvinio del 20-5-59 (Ambr. D-501 f. 79).

² Carta sense dia del mes de juny del 59 (Vat. Lat. 4105 f. 40).

³ Carta de Sigonio a Orsini del 24-6-59: “ *Finalmente mando una copia del Festo tanto desiderata da lei; con piu commodita poi ne manderò per Mons(ignora) d'Allife, et per il R(everendo) P(adre) Ottavio percioche inviandoli per il corriero non posso mandare se non uno per volta* ” (Vat.Lat. 4105 f. 28).

⁴ Sigonio a Orsini el 9-9-59: “ *Ho havuto dispiacere leggendo le lettere di V(ostra) S(ignoria) poi che ho inteso, che ella non ha havuto il suo Festo mandatole da me ultimamente per il corriero...Cosi manderò uno à V(ostra) S(ignoria) dieci per monsignore, et insieme l'originale* ” (Vat. Lat. 4105 f.23)

L'única diferència entre les dues sèries rau en què, a la primera, el cap porta una corona de llorer mentre que, a la segona, duu una diadema. La descripció d'Agustín és insuficient per escatir a quina de les dues pertany la moneda.

5. BMCS Syracusa 598 i ss.

ANVERS: Cap de Posidó a l'e. amb una cinta.

REVERS: ΙΕΡΩΝΟΣ. Un trident ornamentat; a ambdós costats, un dofí; al camp d. o e. un símbol.

6. La moneda d'argent ja l'ha descrita a la carta anterior. La de bronze és de la mateixa tipologia (BMCS Syracusa 645 i ss.)

7. BMCS Syracusa 405 i ss.

ANVERS: Bust d'Àrtemis a la d. amb arrecades i collaret; el cabell, recollit darrere amb una trossa; buirac a l'espatlla; davant, ΣΩΤΕΙΡΑ.

REVERS: ΣΥΡΑΚΟΣΙΩΝ. Un raig alat.

8. BMCS Syracusa 493 i ss.

ANVERS: ΣΥΡΑΚΟΣΙΩΝ. Cap d'Hèrcules jove a l'e. amb una pell de lleó al cap.

REVERS: Pal·las Promachos a la d. vestida amb un quitó llarg amb *diploidion* i clàmide a les espatlles; sosté una llança a la mà d. aixecada i un escut en el seu braç e. estirat; al camp, una marca.

Els mots de Fest 109L 28: "*Cornificius vero, quod (Minerva) fingatur pingaturque minitans armis, eandem dictem putat*".

9. BMCS Mamertini 25 i ss.

ANVERS: Cap de Zeus a la d. amb corona de llorer.

REVERS: ΜΑΜΕΡΤΙΝΩΝ. Guerrer amb un casc amb crinera escomet a la d. amb una llança i sosté un escut rodó; al camp d., Π.

El fragment Fest 150L 13-36 explica el motiu pel qual els de Messina s'anomenaren Mamertins: "*...et nomen acceperunt unum, ut dicerentur Mamertini, quod coniectis in sortem duodecim deorum nominibus, Mamers forte exierat: qui lingua Oscorum Mars significatur*".

10.BMCS Mamertini 3 i ss.

ANVERS: Cap d'Ares a la d. amb corona de llorer i cabell curt; davant, AΠEOΣ; darrere, una marca de control.

REVERS: MAMEP TINΩN. Àguila a l'e. amb les ales obertes damunt d'un raig.

11.BMCS Mamertini 17 i ss.

ANVERS: Cap d'Ares a la d. amb corona de llorer i cabell curt; davant, AΠEOΣ; darrere, una marca de control.

REVERS: MAMEP TI NΩN. Toro que tusta.

12.BMCS Mamertini 32 i ss.

ANVERS: Cap d'Ares a l'e. amb corona de llorer i cabell curt.

REVERS: MAMEPTINΩN. Genet dempeus a l'e. porta una clàmide sobre l'espatlla i condueix amb la mà d. les regnes d'un cavall que avança cap a l'e.; a la mà e. duu una llança; al camp, Π.

La Π que Agustín interpreta com la primera lletra de Pòl.lux és en realitat el símbol de valor de la moneda (Pentonkion).

13.BMCI Rhegium 43.

ANVERS: Pell del crani d'un lleó.

REVERS: PHΓINΩN. Lira; a sobre, un creixent de lluna.

14.BMCI Rhegium 110 i 111.

ANVERS: Bustos dels Dioscurs, tots dos a la d., amb *pilei*llorejats i clàmide; a sobre de cadascun, una estrella.

REVERS: PHΓINΩN. Una figura masculina nua dempeus a l'e. amb una branca a la mà d.; al puny, un ocell amb les ales obertes; es recolza amb l'e. sobre un gaiato nuat; al camp e., IIII.

15.BMCI Rhegium 100 i 101.

ANVERS: Cap d'Asclepi a la d. amb corona de llorer.

REVERS: PHΓINΩN. Higea dempeus a l'e. vestida amb un quitó llarg sosté amb la mà d. una pàtera d'on menja una serpent; amb la mà e. s'aixeca el vestit; al camp e., III.

16.BMCI Rhegium 89 i 90.

ANVERS: Dos caps femenins amb aparença de Janus; cada un porta un *modius*, una corona, arrecades i un collaret.

REVERS: Asclepi nu fins a la cintura, assegut a l'e. en una cadira amb el respallier alt; sosté amb la mà d. un bastó al voltant del qual hi ha una serp entroscada; al camp e., Π.

17.BMCI Reghium 72 i ss.

ANVERS: Cap d'Apol.lo a la d. amb corona de llorer i cabell llarg.

REVERS: Tríode amb tres anses. ΠΓΙΝΩΝ; darrere, un òmfalos.

18.Grose. II 1926.

ANVERS: Cap d'Àrtemis a la d. amb diadema, arrecades i collaret; el cabell, ondulat i recollit darrere en una trossa; a l'espatlla, un buirac.

REVERS: ΠΓΙΝΩΝ. Apol.lo, assegut a l'e. sobre l'òmfalos, sosté amb la mà e. l'arc, que està recolzat a terra; a la mà d. estirada té una flexa; Π sobre la mà d.

No existeix cap altra moneda de Rhegium que pugui ésser assimilada a la descripció que fa el bisbe; per tant, hem de suposar que l'exemplar que tenia devia estar força gastat, si hem de fer cas de les equivocacions que comet.

19.BMCS Syracusa 313 i ss.

ANVERS: ΖΕΥΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ. Cap de Zeus Eleutherios amb corona de llorer; cabell curt.

REVERS: ΣΤΡΑΚΟΣΙΩΝ. Llamp vertical; a la dreta una àguila.

20. Aquesta descripció es pot referir a dues emissions de bronze de Siracusa: una d'Agàtocles (BMCS Syracusa 356 a 376) i l'altra de Hieró (BMCS Syracusa 616 a 633). A ambdues apareix el cap de Persèfone amb una corona d'ordi, a l'anvers, i un toro que tusta, al revers.

21.BMCS Syracusa 289 i ss.

ANVERS: ΣΥΡΑ. Cap de Pal.las amb un casc corinti rodejat per una corona d'olivera.

REVERS: Cavall de mar alat amb les regnes soltes.

22.BMCS Syracusa 299.

ANVERS: ΣΥΡΑΚΟΣΙΩΝ. Cap d'Afrodita (?) a l'e. amb arrecades i collaret i el cabell trenat amb un cordó; al clatell porta una trena fluixa.

REVERS: Mig Pegas amb ales cargolades volant a l'e.; a sota, Σ.

23.Grose II 2886.

ANVERS: Cap de Zeus Hellanios a l'e. sense barba i amb corona de llorer; darrere, un trofeu; no hi ha llegenda visible.

REVERS: ΣΥΡΑΚΟΣΙΩΝ. Àguila a l'e. amb les ales obertes sobre un raig.⁵

24.BMCS Syracuse 287.

ANVERS: ΣΥΡΑ Cap de Pal.las amb casc corinti rodejat per una branca d'olivera.

REVERS: Dos dofins enmig dels quals hi ha una estrella de mar de vuit radis units per una membrana.

25.SNG München, Sikelia 1489-90.

ANVERS: Cap de Zeus a la d. amb corona de roure.

REVERS: ΣΥΡΑΚΟ - ΣΙΩΝ. Tyche dempeus a l'e. amb un timó a la mà d. i un ceptre a la mà e.; darrere, una proa.

26.BMCS Syracuse 688.

ANVERS: Cap de Zeus amb corona de llorer.

REVERS: ΣΥΡΑΚΟΣΙΩΝ. Tyche dempeus a l'e. amb una corona mural; sosté un timó i es recolza sobre un ceptre.

27.BMCS Tauromenium 52.

ANVERS: Cap dionisiac a la d. amb corona d'heura; davant, una òliba a l'e.

REVERS: ΤΑΥΡΟΜ ΝΙΤΑΝ. Toro dempeus a la d.

Sembla que Agustín confon un cap amb atributs propis de Dionís amb el d'una dona, cosa fàcil de comprendre a la vista de la moneda. Hem descartat la possibilitat que es refereixi a la moneda Tauromenium 15 i ss pel fet que la llegenda ΑΡΧΑΓΕΤΑΣ⁶ li proporcionava la informació necessària per saber que es tractava d'Apol.lo i no d'una dona.

28.BMCS Tauromenium 55.

---

⁵ El BMC registra varies monedes amb aquesta tipologia, però en totes elles hi ha la llegenda ΔΙΟΣ ΕΛΛΑΝΙΟΥ. És per això que preferim donar la referència de la moneda de Grose.

⁶ V. carta anterior (p. 438).

ANVERS: Cap de Dionís a la d. amb corona d'heura.

REVERS: ΤΑΥΡΟ ΜΕΝΙΤΑΝ. Dionís (?) dempeus a l'e. sosté una pàtera i un tirs amb la mà d.; als peus, una pantera a l'e.

29. En cap dels repertoris que hem consultat hem trobat una moneda de Tauromenium amb aquesta tipologia.

30. BMCS Tauromenium 39 (36 o 46)

ANVERS: Cap d'Apol.lo a la d. amb corona de llorer.

REVERS: ΤΑΥΡΟΜΕΝΙΤΑΝ. Trípod de tres anses.

31. BMCS Tauromenium 28

ANVERS: Cap d'Apol.lo a la d. amb corona de llorer.

REVERS: ΤΑΥΡΟΜΕΝΙΤΑΝ. Lira de set cordes; a sobre, un grapat de raïm.

32. No hem trobat cap moneda de Centuripa amb la tipologia descrita per Agustín. N'hi ha, però una de Cephaloidion (SNG München 533) que podria ésser l'origen d'un error d'Agustín, ja que presenta un cap d'Apol.lo molt semblant al de la moneda següent (*la 2ª simil testa*) i la llegenda ΚΕΦΑ que, deteriorada, hauria pogut fer pensar el bisbe en ΚΕ(ΝΤΟΡΙΠΙΝΩΝ) :

ANVERS: Cap d'Apol.lo.

REVERS: ΚΕΦΑ. Apol.lo girat a l'e. amb un *phiale* i el braç e. recolzat sobre una cítara; a sota, l'*omphalos* .

33. BMCS Centuripa 7

ANVERS: Cap d'Apol.lo a la d. amb corona de llorer.

REVERS: ΚΕΝΤΟΡΙΠΙΝΩΝ. Lira de quatre cordes; a cada cantó, tres punts.

Agustín confon el cap d'Apol.lo amb un cap femení.

34. BMCS Leontini 72.

ANVERS: Cap d'Apol.lo a l'e. amb corona de llorer; darrere, una arada.

REVERS: ΛΕΟΝΤΙΝΩΝ. Un lleó que camina a l'e.

La confusió habitual del cap d'Apol.lo pel d'una noia.

35. BMCS Leontini 27 i ss.

ANVERS: Cap d'Apol.lo a la d. amb corona de llorer, amb el cabell curt al front i lligat darrere el clatell amb un cordill.

REVERS: ΑΕΟΝΤΙΝΟΝ. Cap de lleó a la d. amb la boca oberta; al voltant, quatre grans d'ordi.

36.BMCS Catana 85 i 86.

ANVERS: ΚΑΤΑΝΑΙΩΝ. Cap de Zeus Ammon a la d. amb corona de llorer.

REVERS: Aequitas a l'e. amb unes balances i una cornucòpia; a ambdós camps, diferents símbols gràfics.

37.BMCS Aetna 7 i ss.

ANVERS: Cap de Persèfone a la d. amb una corona d'ordi.

REVERS: ΑΙΤ Ν ΑΙΩΝ. Cornucòpia plena.

No hem trobat descrit cap exemplar on hi aparegui un timó.

38.BMCI Lucania 1.

ANVERS: Cap d'Ares a l'e. amb un casc corinti amb crinera en el qual hi ha un griu.

REVERS: ΛΟΥΚΑΝΟΜ. Pal.las o Bel.lona amb casc cap a la d. en actitud defensiva amb el rostre perpendicular al cos, vestida amb un quitó llarg amb *diploidion*; duu un escut ample al braç e. i s'ajuda amb la mà d. per sostenir-lo; a l'espatlla e., una llança amb la punta cap avall.

39.BMCI Bruttii 106.

ANVERS: Cap de deessa marina a l'e. amb una toca formada per una closca de cranc.

REVERS: ΒΡΕΤΤΙΩΝ a sobre i a sota d'un cranc.

D'aquesta moneda ja n'havia parlat a la carta a Orsini del 13-5-59.

40.BMCI Bruttii 57 i ss.

ANVERS: Cap d'Ares a l'e. amb un casc corinti amb crinera en el qual hi ha un griu corrent; a sota el cap, un gra d'ordi a la d. i dos punts a l'e.

REVERS: ΒΡΕΤΤΙΩΝ. Niké vestida amb un quitó llarg amb *diploidion* amb una corona i una palma; dempeus a l'e., corona un trofeu compost de casc, cuirassa, llança i gamberes; entre ambdues figures, una cornucòpia.

41.Les referències de totes les monedes púniques pertanyen a la seca de Siracusa.

SNG Copenhagen. North Africa 102 i ss.

ANVERS: Palmera amb dàtils.

REVERS: Cap de cavall a la d.

42.SNG Copenhagen North Africa 75 i ss.

ANVERS: Cap de Tanit amb una corona de canyes a l'e.; darrere, una llegenda o lletres púniques.

REVERS: Cavall al pas davant d'una palmera.

43.SNG Copenhagen North Africa 84 i ss.

ANVERS: Cap de Tanit a l'e. amb tres/quatre dofins al voltant; símbol.

REVERS: Cap de cavall a l'e.; darrere, una palmera; a sota, llegenda o lletres púniques.

44.SNG Copenhagen North Africa 99 i ss.

ANVERS: Cap de dona a l'e.

REVERS: Cavall al pas.

45.BMCS Catana 62-63.

ANVERS: Busts a la d. de Zeus Sarapis, amb corona de llorer, i d'Isis, ambdós amb una toca amb banyes; Isis porta un collaret; darrere, una espiga d'ordi; davant, X.

REVERS: KA TA NAIΩN. Apol.lo de cara amb una clàmide l'espatlla e., es recolza amb el colze e. sobre una columna i sosté una branca de llorer i un arc tensat; als peus hi ha un buirac i l'òmfalos.

46.BMCS Hybla Magna 1 i ss.

ANVERS: Bust femení a la d. amb un vel, un collaret i un *modius*; darrere, una abella a la d.

REVERS: ΥΒΑ ΑΣ ΜΕΓΑΛΑΣ. Una figura dionisiaca femenina a l'e., vestida; sosté una àmfora i el tirs; als seus peus, una pantera que salta.

47.A propòsit del denari Cr. 514 (C. NVMONIVS VAALA) que Agustín havia aconseguit a Nàpols el mes de gener⁷, Orsini addueix el vers d'Horaci *epist. 1,15,1*: "*Quae sit hiems Veliae, quod caelum, Vala, Salerni*" en què figura Vala amb una sola a. Agustín li suggereix que faci constar que en algunes lleis antigues com la trobada prop de Gènova a començaments del segle XVI (CIL I, 584=199), o bé la que estava "*Romae in palatio Capranicorum* " (CIL I, 589= 204) s'utilitza la doble vocal per anotar les llargues⁸. Així mateix també li recorda el denari Cr. 426/2:

ANVERS: Bust d'home a la d. amb diadema i una pell de lleó (Hèrcules); a l'e.

---

⁷ V. carta a Orsini del 5-1-59 (p. 290).

⁸ CIL I, 584 l. 5, 29 i 37 Muucius/-o; CIL I, 589 l. 35 uutei.

FEELIX.

REVERS: Diana en una biga amb les regnes a la mà e. i un *lituus* a la d.; a sobre, un creixent de lluna; damunt i a sota dels cavalls, estrelles; a sota, **FAVSTVS.**

Molto mag(nifi)co Si(gn)or mio [Orsini].

In questa saro breve per molte occupationi. Ho visto quella di v(ostra) s(ignoria) delli VII del pr(esen)te. Ho piacer del Tudesco tanto rico di ritrati di medaglie; desiderava saper il nome. Al mio m(ast)ro di casa scrivo che lassi veder a
5 v(ostra) s(ignoria) et a lui insieme quanto si trova nel mio povero thesoro. Avisatemi delle cose rare trovate et del ben star di v(ostra) s(ignoria)¹. Da Messina alli XVII di ottobre 1559.

Di v(ostra) s(ignoria)
A.A.

---

3 VII: VIII *Op.*

COMENTARI

1.Desconeixem qui és aquest personatge “ *tudesco* “ al qual Agustín facilita l'accés al seu nummari. Sabem que Orsini estigué relacionat amb personatges alemanys, entre els quals cal destacar Talmann i Occo -amb qui mantenia relació epistolar gairebé exclusivament sobre numismàtica-, i Jean Sambucus, però no ens consta que cap dels tres visités Roma l'octubre de 1559¹ .

En aquesta carta copsem l'actitud reservada que tenia Agustín pel que fa a la utilització per part d'altres persones de la seva biblioteca i de la seva col.lecció monetar. No és l'únic cop que els seus amics li han de demanar permís per a accedir-hi en la seva absència.

---

¹ V. DE NOLHAC. o. c. pp. 62-63.

Molto mag(nifi)co S(ign)or Fulvio.

M(esser) Fran(ces)co Mauroli mathematico è fuora con il Marchese di Hieraci suo patrone: si aspetta qua presto, ha molti altri libri, et haurò il modo di haverli. Ho visto quelli che ha stampato in Messina et se non li havete ve ne posso
5 mandar¹, et per contra cambio aspetto il rittrato delle medaglie Consulari non viste da noi con la vostra interpretatione di tutte, come già molti giorni mi prometesti di mandarle fuora². Ho piacer che il Sigonio habbia havuto piu
10 fragmenti di Cicerone da ristamparli, et che si vaglia di mie fatiche per contracambio delle sue usate in Festo³. Amicor(um) omnia sunt communia. E gran cosa che li vostri R(everendissi)mi non vogliano risolversi in far qualche
bel Papa i(d est) buono che bello poco ci importa senon per li ritratti⁴. Penso darvi aviso in breve di alcune medaglie et inscritioni, che ho per le mani⁵. Son vostro in Palermo alli XX di Novembre 1559.

Di (vostra) s(ignoria) A.A.

COMENTARI

1. Francesco Maurolico, conegut amb el nom de Francesco da Messina (1494-1575), fou un geòmetre sicilià protegit del marquès de Geracè. Un dels seus camps més importants d'estudi fou l'òptica i, especialment, l'estructura de l'ull per tal d'investigar el fenomen de la visió.

2. Afirmació en la línia de les realitzades a les cartes del 29 d'abril i del 13 de maig, que confirma la idea que Orsini pretenia publicar, de forma immediata, un opuscle sobre la interpretació de les monedes, que no veié la llum pública fins el 1577, quan es vareneditar les *Familiae Romanae*.

3. Sigonio havia decidit editar els fragments de Ciceró (*Fragmenta e libris deperditis Ciceronis*. 1559) el novembre del 1558¹ i, a començament de desembre, Giordano ja els havia començat a imprimir². Al principi de 1559 comunicava a Panvinio "*ho finiti i fragmenti di Cic(eron)e et si stampano*"³. Després que Orsini li comunicés que Agustín també tenia un recull de fragments ciceronians, Sigonio li havia respòs el 12-5-59 "*cosi adunque io la prego che li piaccia di far quanto ella m'ha scritto circa quelli fragmenti raccolti de Monsignore ch'io le n'hauo obligo grandè*"⁴. Aquests fragments li arribaren a l'agost, després d'haver-los reclamat un parell de cops, tramesa que agràia a Orsini amb aquests mots: "*Ho veduto i fragmenti di Mons(ignor) d'Allife i quali mi sono riusciti tali quali io m'era imaginato che fossero, et ne rendo quelle gratie a V(ostra) S(ignoria). Io li rimando come gli ho havuti...*"⁵.

El bisbe, però, encara no havia vist el llibre del seu amic⁶. El rebé pocs dies després i el revisà, per tal de fer-li els suggeriments necessaris de cara a una reedició, tot assumint la responsabilitat dels canvis. Així ho expressava en una carta del 28 de desembre a Orsini: "*Scriveteli che muti questo nella seconda editione meo periculo*".

Al final d'aquesta mateixa carta el bisbe, fent gala del seu orgull, reclama l'autoria d'algunes correccions que en el llibre apareixen en la ploma d'altres amics: "*Trovai in un altro luogo... una emendatione del Padre Ottavio nell'epistole di Cicerone ad*

---

¹ Sigonio a Panvinio: "*voglio anchora raccogliere tutti i fragmenti delle opere de Cicerone, che non si trovano et farne un libretto bello*". (Ambr. D-501 f. 167v).

² Sigonio a Panvinio: "*io seguito pure quell' impresa, di che vi dissi, delli fragmenti di Cicerone. Et gia si è cominciata à stampare da Giordano*". (Ambr.D-501 f. 169).

³ Ambr. D-501 f. 172.

⁴ Vat.Lat. 4105 f. 36.

⁵ Carta del 20-8-59 (Vat. Lat. 4105 f. 38).

⁶ En una carta a Panvinio, escrita el mateix dia, diu explícitament "*desidero veder il libro del Sigonio de iure civium Ro(manorum) et certi fragmenti di Cicerone*"

Attico... io la scrissi al Padre Honofrio, et il Sigonio la stampa per sua come un'altra mia di Numerio Fabio Pictore, la quale io dissi a M(esser) Paolo Manutio...".

4. Agustín expressa la seva perplexitat pel fet que, després de tres mesos de conclave, encara no hagués estat escollit cap Papa. En el fons el seu interès en què l'elecció fos ràpida cal cercar-lo en les paraules que havia escrit el mes d'octubre a Panvinio: "*fatte che si faccia presto questo Papa se volete che io ritorni presto*".⁷

5. En les cartes que ens resten de l'estada d'Agustín a Sicília són pràcticament nul·les les referències epigràfiques, a l'inrevés del que passa amb les numismàtiques. Malgrat això, cal suposar que el bisbe recollí tota la informació preexistent que li devia arribar a les mans i, alhora, cal pensar que copià personalment les inscripcions que veié. Prova d'això són diversos folis manuscrits dispersos en diferents còdex -dels quals en donem notícia tot seguit- que ens indiquen fins i tot la certesa de l'afirmació "*penso darvi aviso in breve di alcune medaglie et inscritioni, che ho per le mani*".

---

⁷ A les cartes que segueixen hi ha més informació pel que fa a aquest assumpte.

LES INSCRIPCIONS SICILIANES

Al Matr. 5781 trobem dos reculls d'inscripcions sicilianes, al foli 22 i als folis 85 al 89.

El foli 22 és un full plegat longitudinalment en dues parts, que ens delimiten dos conjunts ben diferenciats. Un bloc de tres (CIL X, 7272, 7270 i 7215) copiades amb la lletra minúscula característica del nostre humanista i sense cap mena de correccions, i un bloc de set (CIL X, 7458, 7460 i 7459; IG XIV, 355, 353 i 300 i una d'inèdita) copiades en majúscules, amb traços poc uniformes i amb correccions posteriors. En el Vat. Lat. 6036 (Panvinio) també n'hi ha algunes d'aquestes (CIL X, 7460 i 7459; CIG III, 5595 i la inèdita) manuscrites d'Agustín.

De l'anàlisi detallada en podem treure algunes conclusions⁸.

Per a les tres primeres, donarem les lectures del CIL (=ILLMP⁹), Agustín i Fazello, la història de Sicília del qual el bisbe coneixia.

CIL X, 7272 (ILLMP 13)

CIL	Agustín	Fazello (p. 169)
IVLIAE (<i>hedera</i>) AVG	[<i>om. hedera</i>]	[<i>om. hedera</i>]
IMP. CAES. L. SEPTI		Septimii
MI. SEVERI. PERTINA		
CIS. AVG. PI I. PARTHI		
CI. ARABICI. ET PAR		
THICI. ADIABENI		
CI. P. M. TR. POT. III		III
IMP. V. COS. II. P. P	V / II	V / II
RES. PVBL. PANHORMI		Resp. Panormi
TANORVM (<i>palma</i>)	[<i>om. palma</i>]	[<i>om. palma</i>]

Agustín encapçala la inscripció "Panormi ad Magdalенаe" i manté exactament la seqüència de línies, mentre que Fazello la dóna seguida i amb l'encapçalament "Ad aedem... D. Mariae Magdalенаe, quae portae Novae haeret lapis marmoreus vetustus

⁸ En aquest punt hem de subratllar la coincidència total de punts de vista amb la professora de l' Instituto di Storia Antica de Messina A. M. Prestianni Giallombardo amb la qual vàrem intercanviar impressions arrel de la seva ponència *Antonio Agustín e l'epigrafia greca e latina di Sicilia* (en premsa) al Col.loqui *Antonio Agustín and the classical culture of his time* celebrat a Londres el març de 1990.

⁹ BIVONA, L. *Iscrizioni latine lapidarie del Museo di Palermo*. Palermo, 1970.

nuper basi cuiusdam columnae infixus..”.

CIL X, 7270 (ILLMP 11)

CIL	Agustín	Fazello (p. 169)
[IMP.] CAES. M	Imp.	Imp.
[A]VRELIO. ANTO	Aurelio	Aurelio
[N]INO. AVG. DIVI	Antonino	Antonino
[A]NTONINĪ. F. DIVI. HADRI	Antonini / Hadr.	Antonini Adriani
[N]EP. DIVI. TRAIANI. PARTH̄	nep. / Parthici	E.P. / Patch.
[PR]ONEPOTI. DIVI. NERVAE	Pronepoti	Adnepoti
[AB]NEP. PONT. MAX. TRIB. P. XVII	Abnep. / XVII	Nepoti
[CO]S. III. R. P. PANHORMIT	Cos.	Cos. III / Panormit.

Agustín l'encapçala "ante aedem maximam" i la dóna distribuïda en set línees, és a dir, no manté la divisió de la inscripció tal com es llegeix. Fazello la dóna seguida, amb l'encapçalament "in alio eiusdem areae ingressum...marmor etiam iacebat mea pridem opera ad domum Praetoriam delatum, hac inscriptione insigne".

CIL X, 7215

CIL	Agustín
D (hedera) M	
C. CORNELIO	
PHILONI	
C. CORNELIVS. GLAPHVR̄	Glapyr
PATRONVS. L. B. M. F	

En la lectura que dóna el CIL hi ha un nexa entre PHR (1.5) i la V està col.locada a sobre de la P. Agustín escriu Glapyr (no Clapyr com consta en el CIL). Aquesta inscripció és encapçalada "ad S. Mariam delle giunmare extra Mazariam" i, pel que es pot deduir del CIL, la còpia d'Agustín en seria la primera notícia que conservaríem. Fazello no la dóna.

De l'anàlisi aïllada de la primera fàcilment podríem deduir que Agustín en realitzà la còpia "in situ", però la comparació de la segona amb el seu original ens fa rebutjar aquesta idea. Ambdues inscripcions són al Museu Arqueològic de Palerm i presenten un estat molt bo de conservació, si excloem el cantó superior esquerre i el flanc esquerre de

la segona. Tant Agustín com Fazello en donen una lectura completa, sense indicar-ne el seu estat fragmentari, cosa que ens podria fer pensar en un deteriorament posterior. Tanmateix, si observem les lectures que ambdós ens ofereixen, ens adonarem que cometen errors inconcebibles, si més no en Agustín: la mala divisió de les línies, l'omissió de la *ia Hadri* i la restitució de Parthici, inexistent a l'original.

No és possible que Agustín copiï fidelment una inscripció com la X,7272 i que, en canvi, immediatament en negligeixi una altra que s'entén tan bé com aquesta. A més a més, el fet que a continuació n'hi aparegui una de Mazara, ciutat força allunyada de Palerm, ens fa sospitar que totes tres devien formar part d'un petit recull que arribà a les mans d'Agustín que el va copiar.

Hem de desestimar també el llibre de Fazello com a font directa del bisbe per a aquestes tres inscripcions, no solament per les variants sinó per la mateixa distribució continuada del text d'aquell .

El segon bloc el constitueixen una sèrie d'inscripcions ubicades "*a Sta. M^a delli Palazi appresso Tusa*", segons paraules del bisbe. Són les següents:

IG XIV, 355 (CIG III, 5598)

Els dos *corpora* d'inscripcions gregues ignoren la còpia manuscrita d'Agustín. Walter fou el primer en editar-la i, segons les IG, Dessau va copiar el que va poder. Compararem, doncs, les versions d'aquests dos juntament amb la d'Agustín i l'intent de reconstrucció parcial que ens proposen les IG.

Agustín	Walter	Dessau
ΘΕΟΙΣ ΠΑΣΙ	ΘΕΟΙΣ ΠΑΣΙ	ΟΙΣ Π
ΟΙ ΣΤΡΑΤ... ΑΜΕΝΟΙ	ΟΙΣΤΡΑΤΙΟΡΙΟ[----]ΜΕΝ	[----] ΑΜΕΝΟΙ
ΕΝ ΕΡ... ΡΙ	ΕΝΕΙΩΝΙ	[-----]
... ΕΚ ΟΗ.Ζ .. ΜΩΝ	ΕΚΙΩΝΖΕΟΙΜΩΝ	Ι [---- ρ /]ΩΝ
//ΣΤΕΙ	ΤΩΝΣ.Υ.ΒΟΝΗΙΕΤΕΙ	[-----] ΑΙΠΣ[ι ε]Ι
ΜΕΝ...ΤΩΝ	ΜΕΝ[----]ΤΩΓΙ	ΜΕ [---- ^]ΓΩΓ
ΗΡΑΚΛΕΙΟ... ΟΔΩΡΟΥ	ΗΡΑΚΛΕΙΟΝ[----]ΤΟΔΩΡΟΥ	ΚΛΕ[ϸ----] ΔΩΡΟΥ
ΧΑ	ΚΑΙ[----]	ΚΑ [----]
ΧΛΙΑΡΧΗΣ...ΕΡΥΚΙ	ΧΙΛΙΑΡΧΗΣΑΝ[----]ΕΝΕΡΥΚΙ	ΛΙΑΡΧ[--]Σ [----] ΕΡΥΚΙ
	Ν[----] ΕΚΕΝ	[---]ΚΕΝ

Kaibel fa algunes propostes de lectura a partir del text de Dessau i de Walter que coincideixen amb les variants que dona Agustín:

-Versu quinto alteram a fine litteram E esse vel Σ, sed probabilius E, quartam Σ potius quam E.

- V. 3 posui ἐν Ἑρῳκι, etsi ab...Gualteri exemplo non commendatur, conjectura molt propera a la lectura d'Agustín, malgrat que substitueixi la K per una P.

- V. 2 οἱ στρατ[ευσ]όμενοι.

La proposta de restitució parcial de les IG és: Θεοῖς πᾶσι οἱ στρατευσάμενοι
ἐν Ἑρῳκι

INEDITA

Recollida també al Vat. Lat. 6036 f. 56v.

ΤΩΒΙΑΣ.ΕΠΙΣ[ΚΟΠΟΣ]

ΕΚΤΙΣΕΝ

L'antropònim està atestimoniat a PAPEN-BENSELLER p. 1572 s. v.

CIL X, 7458

La còpia d'Agustín és la més antiga que posseim. Malgrat que el CIL dona "sine loco AVGVST", hem de atribuir-ho a una mala interpretació, atès que l'encapçalament que abans hem esmentat afecta a totes les inscripcions d'aquest bloc.

Agustín	Walter 1 ed. (ex schedis)	Walter 2 ed. (ex lapide)	CIL
IMP. CAESAREI DIVI F AVGVSTO P M MVNICIPIVM	AVGVSTO P	AVGVSTO PO	AVGVSTO P [p]

El CIL atribueix a Agustín una lectura AVGVSTO P que no és correcta.

IG XIV 353 (CIG III, 5574; IGLMP¹⁰, 127)

La primera còpia que conservem d'aquesta inscripció és la d'Agustín, encara que la ignoren els tres *corpora* que hem citat.

Tanmateix les IG i les IGLMP n'esmenten una còpia de Panvinio (ms. Vat. Lat. 6036 f. 56v) sense consignar que és manuscrita d'Antonio Agustín. Les variants són les següents:

CIG-IG-IGLMP	Agustín 5781	Panvinio 6036 (Agustín)
ΘΕΟΙΣ ΠΑΣΙ	...ΕΟΙΣ	[--].ΕΟΙΣ

¹⁰ MANNI, M. T. *Iscrizioni greche lapidarie del Museo di Palermo*. Palermo, 1973.

ΘΕΟΙΣ ΠΑΣΙ	...ΕΟΙΣ	[--].ΕΟΙΣ
ΔΑΜΟΣΤΩΝΑΛΛΑΙΣΙΝΩΝ		
ΟΓΕΝΗΝ . ΔΙΟΓΕΝΕΟΣ		
ΛΑΠΙΡΩΝΑ		
ΕΡΓΕΣΙΑΣ . ΕΝΕΚΕΝ	...ΕΠΩΣΥΑΣ	ΕΠΩΣΥΑΣ

Al costat de la l. 5 Agustín escriu en el Matr. 5781 "*MNAMΟΣΥΝΑΣ forte*", conjectura que no consigna a la còpia de Panvinio. A la vista de l'original, hem de deduir que aquesta conjectura la degué fer "*a posteriori*", és a dir, sense tenir la inscripció al davant, puix que és impossible llegir una N entre la Υ i la Α. En canvi, els altres errors de lectura que comet són del tot explicables. La làpida està particularment corrompuda en aquest indret de manera que només es distingeixen, sense cap mena de dubte, les lletres Ε...ΣΥΑΣ. Totes les Ρ del text tenen la part superior petita si la comparem amb la grandària total de la lletra. A més a més, en aquest cas, aquesta part és pràcticament il·legible, cosa que facilita que el traç vertical pugui unir-se amb el traç vertical de la Γ i, per tant, intuir una Π.

Per altra banda, la direcció de les fractures de la pedra i la poca nitidesa del traç superior de la Ε induïren fàcilment a Agustín a interpretar-la com una Ω, encara que poc convençut, atès que en el Matr. 5781 la Ω està expuntuada, tot denotant el dubte del bisbe davant de la seva pròpia lectura.

CIL X, 7460

La còpia d'Agustín és la primera que coneixem. En el ms. Vat. Lat. 6036 f. 56v de Panvinio n'apareix una altra còpia manuscrita d'Agustín.

CIL	Agustín 5781 i Panvinio 6036	Walter ed. 1
	Walter ed. 2.	
M. LIMBRICIVS. M. F		
FAL. RVFVS		
V. SIBI. ET. HELVIAE. AVRAE	ARVRAE	ARVMAE
VXORI. SVAE		

La còpia del 5781 registra un primer text amb les lectures M. LI FABRICIVS i ARVRAR, que el bisbe corregí després, coincidint amb les lectures del CIL.

CIL X, 7459

La còpia d'Agustín és la primera que coneixem. A més a més existeix una altra còpia manuscrita seva entre els papers de Panvinio (Vat. Lat. 6036 f. 35), que passà

inadvertida a Mommsen, perquè està darrere d'una de les inscripcions retallades i enganxades pel monjo, tal com era el seu costum¹¹.

Agustín la ubica "fra Tusa et Petineo et la mota di Fermi et la abatia di St^a. M^a. delli Palazi alla croce". Les variants són les següents:

CIL	Agustín 5781 Panvinio 6036 Walter ed. 2. (ex lapide)	Walter ed. 1.(ex schedis)
ITALICEI		ITAL...EI
L. CORNELIVM. SC[ip]I[one]M FIIZIVM HONORIS. CAVSSA	SCHIZIAM	L. CORNELIVM SC

IG XIV, 300 (CIG III, 5574; IGLMP 33)

Aquesta inscripció està de cap per avall en relació a les altres i, malgrat que pel traç és homologable a les de Tusa, ocupa la part esquerra del foli, on hi ha les tres que hem analitzat en primer lloc. Cap dels *corpora* d'inscripcions gregues esmenta la còpia d'Agustín, que seria la primera que posseiríem.

CIG-IG-IGLMP

Agustín

ΚΙΣΣΟΣΚΑΙΤΡΥΦΩΝΟΙΕΙΚΑΔΙΟΥ
ΤΑΛΑΙΠΩΡΟΙΚΑΙΑΩΡΟΙΧΡΗΣΤΩ
ΧΑΙΡΕΤΕ

ΚΙΣΣΟΣ . ΚΑΙ . ΤΡΥΦΩΝ . ΟΙ . ΕΙΚΑΔΙΟΥ
..ΑΛΛΑ Τ ΩΡΟΙ . ΚΑΙ ΑΩΡΟΙ . ΧΡΗΣΤΟ
ΧΑΙΡΕΤΕ

Agustín substitueix una primera lectura ΠΙΣΣΟΣ per ΚΙΣΣΟΣ i anota dos punts sota la T de la segona línia per indicar una lectura dubtosa.

Walter la ubica "Panormi extra portam Austriacam in viridario Soc. Iesu". No és d'estranyar, doncs, que ocupi una posició en el foli distinta de la altres, que són totes de Tusa.

L'existència d'una inscripció fins ara inèdita i de les correccions efectuades pel mateix Agustín sobre les seves primeres còpies ens obliguen a pensar que aquest segon bloc fou copiat *in situ* a diferència del primer. Aquí apareix el sentit escrupulós del bisbe a l'hora de reproduir les inscripcions per a ús propi o dels seus amics, com en aquest cas

¹¹ V. comentari a propòsit de les inscripcions d'Allife de la carta a Orsini del 6-2-59 (pp. 324 i 329).

Panvinio. Hi ha encara un detall que corrobora aquesta afirmació: el traç d'aquestes còpies no és gens uniforme, cosa que pot implicar una posició incòmoda o, si més no, diferent en el temps i en l'espai de quan foren realitzades les tres del primer bloc.

A més a més de les esmentades, el manuscrit Vat. Lat. 6036 f. 35 de Panvinio registra la còpia d'una altra inscripció de les Terme Imerese (CIL X, 7426) que Agustín li envià i que és el primer testimoni que en tenim.

In urbe Thermitana

Nicarin. Munatiae. L. L. Zosi

mae. filia. Hymnetria. A. S.

Terra. precor. quaecumque

iaces. Nicario. super. ossa

SIs. levis. in. tenero. corpore. deposita

vixit. annos. XVIII

Agustín interpreta *A. S.* al marge de la l. 3 com *Augusti serva forte*.

Darrere d'aquest paper hi ha dues inscripcions més: CIL X,7459 de què ja hem parlat abans i un fragment de CIL V, 4334 .

Brixiae

M. IVENTIO

M. F. FAB

SECVNDO RIXAE

És sorprenent que enmig de les inscripcions de Sicília n'aparegui una de Brescia. Pensem que l'única manera d'explicar-ho és suposar que Agustín no trameté aquest conjunt de còpies des de l'illa, sinó un cop ja havia tornat a la península. El fet que la CIL X,7495 vagi encapçalada per *Extra eandem ecclesiam ad crucem in trivio positum* implica la presència anterior d'altres inscripcions ubicades allí mateix, que segurament són les que Panvinio va disseminar pel seu manuscrit. No seria incoherent creure que el recull el formaven totes les inscripcions que hem analitzat sota l'epígraf de *A Sta. M. delli Palazi appresso Tusa*, de les quals el monjo només n'aprofità tres (CIL X,7460; IG XIV, 353 i la inèdita).

El segon recull del manuscrit Matr. 5781 està format per cinc folis de la mà d'un copista que no hem sabut reconèixer, amb una doble numeració (ff. 85-89 / antiga 101 al 105) que no respon a l'ordenació real del text que contenen, de manera que l'ordre lògic és ff. 85r-v, 88r-v, 86r-v, 87r-v, 89r. És evident que hi manca, si més no un

primer foli, ja que el text comença *in medias res*. Cada una de les inscripcions que conté (CIL X, 7122, 7344, 7297, 6990, 7191, 7309, 7188, 6986, 7310 i IG XIV, 352) va precedida de la descripció del suport amb la indicació del lloc de troballa i altres característiques. A més a més hi ha anotacions i correccions al marge, algunes de les quals podrien reflectir la lletra d'Agustín.

Existeixen dos altres reculls paral·lels a aquest. El primer és molt similar i forma part d'un manuscrit de Vincenzo Pinelli¹²; el segon, el formen els ff. 244-249 del Vat. Lat. 5237 - atribuït a Manuzio- que només registren una part del Matr. i que, sense dubte, són autògrafs d'Agustín.

Aquests últims, a part d'oferir-nos còpies manuscrites del bisbe, són importants per tres raons. En primer lloc, ens permeten recuperar el/-s foli/-s que encapçalava la col·lecció del Matr. En segon lloc, ens informen del possible autor. Finalment ens permeten fer una hipòtesi sobre el paper d'Agustín en la transmissió de l'anomenada Tabula Halaesina (IG XIV, 352). Per tal de comprovar-ho, transcriurem el text del Matr., tot relacionant-lo amb el text del Vat. Lat. 5237.

Matr. 5781 f. 85r

legata filiorum supplicum Deo
commendet ore libero precamina

Aliud

Marmor quadrangulare quod fragmentum (sic) in Syracusanae urbis ruinis repertum communis opinio iudicat aedium Timoleontis aliquando Portae pro superliminari impositum fuisse. haec insculpta est dedicatoria inscriptio:

EXTINCTORI TYRANNICÆ FOEDITATIS (CIL X, 7122): et pauca alia quae vetustate corrosa non ita facile sese legi patiuntur: quae tamen latina esse ex his quae aperta sunt ne pueris quidem Alphabetariis debet esse dubium: (quatre línees barrades; al marge, amb lletra d'Agustín (?): Belga iste, vino sopitus haec sonniavit).

Els dos versos del principi són el final de la traducció al llatí d'un epitafi grec, textos que conformen, tots dos, el foli 249 del Vat. Lat. 5237. El text grec està encapçalat per *Panhormi ex aede Sancti Philippi ad domum Alf. Ruitii translatum marmor*, i la traducció llatina per *Hos versus latinos fecit Flandricus poeta Panhormi*. Tal com hem avançat anteriorment, aquests dos textos són els que constitueixen el començament, actualment perdut, del recull de Madrid. Per una altra part, cal relacionar,

¹² Ms. Ambr. D-199 inf. f. 53 i ss. Segons Mommsen (CIL X p. 714) va precedir dels següents mots: *Inscriptiones Graecae et Latinae ad me missae a Davanzatio ex Sicilia* i coincideixen gairebé mot per mot amb l'exemplar del Matr. (*ad verbum consentiunt*), encara que menys acurat. No hem tingut ocasió de consultar-lo.

L'original sobre el qual es feren les dues còpies devia formar part de la biblioteca de Ruiz i actualment s'ha perdut.

sense dubte, el personatge desconegut *Poeta Flandricus Panhormi* i el *Belga iste, vino sopitus*, de manera que es podria tractar de l'autor de l'exemplar de Ruiz, a partir del qual Agustín realitzà la còpia del vaticà.

Aliud

Quadrangulari preterea lapidi apud Himeram in effodiendis moenibus non ita pridem reperto quem discernendis agris limitem aliquando fuisse ex statura videmur posse coniectari. haec inest inscriptio

L. ACILIO L. F. QN.
RVFO
Q. PROPRAET. PROVINC.
SICIL. TR. PL. P.R.
PRAEF. FRUMENT. DAND.
EX S.C.
HISPANIIS PUBLIC.
D. D.
PATRONO.¹³

(CIL X, 7344)

Aperta sunt omnia praeter lineam HIS etc. quae non parum corrosa

F. 85v.

difficilem totius inscriptionis interpretationem reddit. Annitar tamen ut in libello meo quem peculiariter nomini tuo de his antiquitatibus tuis contexui verisimilem aliquem intellectum extorqueam.

D'aquestes últimes paraules podem deduir que l'autor del recull *-poeta flandricus-* havia preparat un llibret sobre les antiguitats que posseïa Alfonso Ruiz.

Aliud

Exiguae tabulae marmoreae elegans affectato atque in laevam inclinato caractere insculpta haec sunt verba epitaphii procul dubio loco dedicata tametsi nusquam ad huc certam interpretationem potuerim elicere.

FLAMMA SIC. VIX. AN. XXX.
PUGNAT XXXIII VICIT XXI
STANS. VIII. MIS. III. NAT SRVS
HVI DELICATVS COARMIO MERENTI FECIT (CIL X, 7297)

Athletam sane hunc fuisse multis olympicis victoriis clarum indicant epitaphii verba cui Coarmio hoc est commilitoni nescio quis amicus hoc monumentum exstruxerit.

---

¹³ILLMP, 53

Aliud

Alia preterea exilis tabula marmorea antiquis illis romanis characteribus expressam habet inscriptionem:

FVLGVR
CONDITVM (CIL X, 6990)

Id quorsum referri possit non video nisi coniecere fortasse liceat vibrati e caelo memorabilis cuiusque fulguris (cuiusmodi plura passim. et suo et multis ante saeculis cum magna populorum civitatumque iniuria decidisse plinius recenset et presentis etiam aevi memoria perhorrescit) Atque eo loco dilapsi; sive (quod fortasse verisimilius fuerit) aethnei ignis esse monumentum apud Messanam repertum: quod ad romani in Sicilia imperii tempora character ipse ad antiquissima quaeque romanorum operum vestigia collatus atque expensus referre videtur.

F. 88r.

Aliud

Tabula item alia est exilis et quadrangularis romanum procul dubio opus quantum et ex ipso sensu et ex characteribus colligi potest cum hac inscriptione per longitudinem inscripta.

CÆSARIB
SACRVM
L. CÆLIVS. M. F^S
QVADRATVS.

D. S. P. (CIL X, 7191)

Cuius interpretatio communior apertiorque est quam ut longam enarrationem desiderit. (anotat amb lletra d'Agustín (?): Reperta apud Gelam).¹⁴

Aliud

Inter urnas marmoreas una est quadrangularis basi impolita quae antiquo eoque ingeniosissimo artificio ornata duos utrimque pueros pamphilos continet qui manibus invicem iuvantibus symbolum charitatis insigni emblemate proferunt. Est autem illud pullorum inter se de alimenti vicissitudine esca invicem rostro porrecta contentio cum epitaphio in medio:

FORTVNATI / FRATRI / PIENTISSIMO /

¹⁴ Ja el CIL quan comenta aquesta inscripció anota *'reperta apud Gelam' adscripsit Augustinus fortasse ex Fazello*. L'afegitó, com els altres que hem comentat, es pot atribuir a Agustín. És lògic que el bisbe matisés la ubicació d'aquesta inscripció, després d'haver llegit al llibre de Fazello p. 123 (*Gela*) *ubi aetate mea lapis marmoreus his maiusculis inscriptus litteris est repertus*.

Reperta apud panormum facilis interpretationis si intelligas Fortunas nomes esse proprium apud Siculos satis familiare.

Les línies verticals afegides per Agustín indiquen la veritable separació dels versos, que, en aquest cas, l'autor no havia respectat. Hi ha una altra correcció sobre FECERVNT: la T barrada i lligada a la N.

Aliud

Altera urna est orbicularis marmorea formam vasis ansa utrimque prehensilis referens reperta apud palazolium cum hac inscriptione

D. M.

P. ÆL. EUTY

CENS. ÆLIA

AEPICARIS. LIB

B⁷)EN. FEC. E.M.

(CIL X, 7188)

Huius epitaphii intellectum nondum satis sum assecutus ob literarum aliquot obscuritatem.

(Hi ha les següents correccions d'Agustín: AEL.; EVTYCETIS; BEN.)

F. 88r.

Aliud

Alia deinde urna est apud Messanam reperta. In templo Herculis prope domum Seii cum marginibus statuario opere exornatis rosasque referentibus quod nimirum illae olim ad mulierum tumulos spargi solerent cum epitaphio

P. NONI. PRIMI

POMPONIAE MA.

(CIL X, 6986)

Sed ne haec quidem interpretatio satis est explicata.

(Corregit per Agustín: NONI; POMPONIA AEMA)

Aliud

Quarta urna et ultima. quadrangularis cum basi statuario item opere exornata et simbolo pietatis cuius inscriptio aetate fere deleta haec tantum legenda permittit

P

HELENA

NVC PEC

PATRI BENEMERENTI

(CIL X, 7310)

---

¹⁵ ILLMP, 33

(Tota la inscripció està barrada amb ratlles horitzontals, de manera que només queda exempt l.3 ..VC; l.4 ..RI..EM..ENTI . Hi ha a més la proposta de lectura HERENA).

Les correccions a aquestes quatre últimes inscripcions d'urnes denoten que Agustín en degué veure els originals, puix que en les altres no hi introdueix cap modificació, malgrat que hi ha errors. De ben segur que si hagués tingut ocasió d'examinar, per exemple, l'original de la CIL X,7344 hauria canviat lectures que, en cap cas, no corresponen a les donades per l'autor d'aquest recull.¹⁶ No creiem que es pugui pensar que les correccions les realitzà sense tenir a la vista les inscripcions, perquè, en aquest cas, les hauria matisades tot afegint *nos* o bé *forte*, tal com havia fet amb les inscripcions de Saepinum.¹⁷

Aliud

Sunt et alia apud eundem Dominum Alfonso Antiquitatis Illustria monumenta inter quae tabula est insignis marmorea grecis literis a capite ad calcem perscripta continens Alesi fluminis terminos, segesque confinium: quas solemnes et populo expositas fuisse in publi: foro ipsi characteres curiosissime insculpti abunde loquuntur in hunc modum: tametsi diffracta tabula nonnullas leges mutilas reliquerit prout patet ex hoc exemplo:

A continuació hi ha una còpia de la Tabula Halaesae (IG XIV,352). Aquesta no manté l'ordre de les línies i conté molts errors, corregits *a posteriori* per una altra mà. El fet que n'existeixi una altra còpia als folis 244-248 del Vat. Lat. 5237, sens dubte manuscrits d'Agustín, que coincideix fil per randa amb les correccions incorporades al Matr. 5781 ens fa afirmar que aquests canvis foren realitzats pel bisbe, igualment com els que hem analitzat a propòsit de les inscripcions de les urnes. Per tal de demostrar aquesta afirmació, transcriurem les catorze primeres línies de la part esquerra de la taula d'ambdues còpies.

Matr. 5781

_____ ΤΟΝ ΥΠΟ ΚΑ _____
____ ΤΑ ΤΟΥ ΟΡΙΟΥ ΕΣΤΟΝ ΠΟ
____ Α. ΤΟΝ ΠΟΤΑΜΟΝ ΕΣΤΕ ΠΟΤΙ
____ ΑΤΟΝ ΒΚΛΑΡΟΝ ΚΑΙ ΑΥΤΟΥ ΡΟ
____ ΤΑΝ ΕΠΙ ΤΑΝ ΠΥΡΡΑΝ ΑΙ ΕΛΑΙΑΙ Ε____
____ ΑΥΤΑΙ ΑΚΟΛΟΥΘΕΟΝΤΙ ΤΩ ΚΛΑΡΩ ΤΟΥΤΩ
____ ΤΟΥ ΠΟΤΟΝΟΧΕΤΟΝΑΧΡΙ ΠΟΤΙ ΤΑΝ ΚΡΑΝΑΝ
____ ΡΤΑΝ ΟΥΚΕΡΤΑΞΕΙΤΑΙ ΚΑΙ ΠΕΡΙΣΤΑΣΙΝ ΑΦΗΣΕΙΤΑ
- [O] Ο ΑΠΟ ΠΑΝΤΑ ΤΑ ΔΕΔΕΝΔΡΕΑ ΚΑΡΠΕΥΣΕΝ.
ΑΠΟΤΟΥΠΟΤΕ ΤΑ ΚΡΑΝΑΤΑ ΠΥΡΡΑ ΚΑΤΑΤΑΣΘΟΥ ΕΣ ΤΑΝ ΕΛΑΙΑΝ

¹⁶ ILLMP Làmina XXXIV . És evident que en cap cas no es pot llegir l.3 PRÆT; l.5 FRVMENT sinó PR. i FRVM.

¹⁷ V. pp. 400 i ss.

TAN ΚΟΛΟΒΑΝ ΕΝΑΤΕ ΚΑΙ ΕΣΤΑΝ ΕΛΑΙΑΝ ΕΝΑΤΕΚΑΤΑΘΩ
ΕΣΤΟΝ ΠΟΤΑΜΟΝ ΚΑΙ ΚΑΤΑ ΤΟΥ ΠΟΤΑΜΟΥ ΕΣΤΟ ΟΡΙΟΝ
ΤΟΥ Δ. ΚΛΑΡΟΥ ΚΑΙ ΩΣΤΑ ΟΡΙΑ ΤΟΥ Δ. ΚΛΑΡΟΥ ΑΙ ΕΛΑΙΑΙ ΑΥ
ΤΑΙ ΑΙ ΕΠΙΓΕΓΡΑΜΜΕΝΑΙ ΕΠΟΝΤΑΙ ΤΩ ΚΛΑΡΩ ΤΟΥΤΩ

Correccions al Matr. 5781 - Vat. Lat. 5237

_____ **ΟΝ** ΥΠΟ ΚΑ
_____ **Α** ΤΟΥ ΟΡΙΟΥ ΕΣΤΟΝ ΠΟ
_____ **Α. ΤΟΥ ΠΟΤΑΜΟΥ** ΕΣΤΕ ΠΟΤΙ
_____ ΑΤΟΝ Β. ΚΛΑΡΟΝ ΚΑΙ **ΑΝΤΟΥ** ΡΟ
_____ **ΑΝ** ΕΠΙ ΤΑΝ ΠΥΡΡΑΝ ΑΙ ΕΛΑΙΑΙ **ΑΙ Ε**
_____ ΑΥΤΑΙ ΑΚΟΛΟΥΘΕΟΝΤΙ ΤΩ ΚΛΑΡΩ ΤΟΥΤΩ
_____ **ΟΥ** ΠΟΤΟΝ ΟΧΕΤΟΝ ΑΧΡΙ ΠΟΤΙ ΤΑΝ ΚΡΑΝΑΝ
_____ **ΡΑΝ** ΟΥΚ ΕΡΤΑΞΕΙΤΑΙ ΚΑΙ ΠΕΡΙΣΤΑΣΙΝ ΑΦΗΣΕΙΤΑ
- [Ο] **Ο ΠΑΝΤΑ** ΤΑΔΕ ΔΕΝΔΡΕΑ ΚΑΡΠΕΥΣΕΝ.
Ο ΤΟΥΤΕ ΤΟΥ ΠΟΤΙ ΤΑ ΚΡΑΝΑ ΤΑ ΠΥΡΡΑ ΚΑΤΑ ΤΑΣ ΟΔΟΥ ΕΣ
ΤΑΝ ΕΛΑΙΑΝ ΤΑΝ ΚΟΛΟΒΑΝ ΕΝΑΤΕ ΚΑΙ ΕΣ ΤΑΝ ΕΛΑΙΑΝ ΕΝΑ
ΤΕ ΚΑΙ ΤΑ ΟΔΩ ΕΣ ΤΟΝ ΠΟΤΑΜΟΝ ΚΑΙ ΚΑΤΑ ΤΟΥ ΠΟΤΑΜΟΥ ΕΣ
ΤΟ ΟΡΙΟΝ ΤΟΥ Δ. ΚΛΑΡΟΥ ΚΑΙ ΩΣΤΑ ΟΡΙΑ ΤΟΥ Δ. ΚΛΑΡΟΥ ΑΙ ΕΛΑΙ
ΑΙ ΑΥΤΑΙ ΑΙ ΕΠΙΓΕΓΡΑΜΜΕΝΑΙ ΕΠΟΝΤΑΙ ΤΩ ΚΛΑΡΩ ΤΟΥΤΩ

Igualment com en aquests catorze versos, les correccions coincideixen gairebé exactament al llarg del text d'ambdues taules. No és desbaratat suposar, doncs, que Agustín veié l'original a casa d'Alfonso Ruiz i pogué corregir la còpia que el copista li havia fet del recull del *poeta flandricus*. Corrobora aquesta suposició el fet que el bisbe encapçalí la còpia vaticana amb aquests mots "*Tabulae marmoreae effosae apud ecclesiam B. Mariae de Palatiis prope Tusam, quae nunc est apud Alf. Ruitium Protonotarium Regium Panhormi*"¹⁸.

La taula fou donada per G. Ventimiglia, nebot de Ruiz, al jesuïta O. Caietano i restà oblidada al col·legi de la Companyia, fins que Walter la va redescobrir i en feu dues edicions, la primera de les quals, segons les IG¹⁹, és més acurada que la segona.

Una dada que ens referma en l'afirmació que Agustín veié la taula és el fet que la primera lectura de Walter dóna molt poques variants respecte a la d'Agustín, si tenim en

¹⁸ Sobre la interpretació de "*tabulae marmoreae effosae*" v. IG XIV, p. 66 i ARANGIO-RUIZ, V.-OLIVIERI, A. *Inscriptiones graecae Siciliae et infimae Italiae ad ius pertinentes*. Chicago 1980 (reimpressió anastàtica de l'edició de 1925) p. 48 i ss.

¹⁹ XIV, p. 66.

compte el volum de text.²⁰ . Per a establir la comparació donarem les variants de Walter (IG), les de l'autor del recull del Matr. 5781 i les correccions d'Agustín ja incorporades al Vat. Lat. 5237.

Walter (IG)	Matr. 5781 (sense corregir)	Matr. 5781 (corr. Agustín) Vat. lat. 5237
Latus sinistrum		
1/ ... TON	TON	ON
2/ ... TA	TA	A
7/ ... ΤΟΥ	ΤΟΥ	ΟΥ
8/ ... IPAN	PTAN	PAN
10/ ΑΠΟ ΤΟΥ	ΑΠΟ ΤΟΥ	Ο ΤΟΥ
16/ ΜΕΛΙΧΙΕΙΟΝ	ΜΕΛΙΧΙΕΙΟΝ	ΜΕΛΙΧΙΕΙΟΝ
19/ ΒΑΛΑΝΕΙΟΥ del.)	ΒΑΛΑΝΙΟΥ	ΒΑΛΑΝΕΙΟΥ (post E)
32/ ΚΑΤΑ ΤΑΣ	ΑΥΤΑΣ	ΑΝ ΤΑΣ
33/ ΩΣΤΑΘΡΙΑ/ΤΟΥ	ΚΑΙΩΣΙΔΟΥ/ΑΤΟΥ	ΚΑΙΩΣΙΔΟΥ/ΑΤΟΥ
34/ ΑΙ	[om.]	[om.]
ΑΥΤΑΙ	[om.]	[om.]
35/ ΤΕΙ ΤΩ (ΤΑΙΤΩ IG)	ΤΑΙ ΤΩ	ΤΑΙ ΤΩ
36/ ΚΑΙ	[om.]	[om.]
38/	ΤΕ	ΤΕ
ΠΑΡΑ	ΚΑΤΑ	ΚΑΤΑ
39/ ΑΧΡΙ ΕΣ	ΑΥΤΟΙ ΕΣ	ΑΧΡΙ
40/ ΣΚΑΝΑΝ	ΣΚΑΝΑΝ	ΣΚΑΝΑΝ
51/ . Θ .	. Ζ .	. Ζ .
60/ ΤΟΥ	...ΤΟΥ	...ΟΥ
61/ ΩΣ ΟΙ	ΩΣ ΟΙ	...ΟΙ
62/ ΤΟΥ	...ΟΥ	...ΟΥ
64/ ΓΙ.	....	....
66/ ΚΛΑΡΙΩ (ΚΛΑΡΩ IG)	ΚΛΑΡΩ	ΚΛΑΡΩ

²⁰ No hem trobat a l'abast el llibre de Walter *Sicilliae et adiacentium insularum atque Bruttiorum antiquae tabulae*. Messanae, 1625. Per a fer la comparació hem utilitzat l'edició de Kaibel a les IG que, segons ell, coincideix pràcticament amb tot amb la de Walter (*dedi Gualteri editionem priorem, nisi quod praeter paucissimos errores ex Manutio Pinelliove correctos minusculis litteris ex altera editione maiusculas substitui...*)

68/.ΓΙ.

.Γ Ι.

.Γ Ι.

Latus dextrum

2/ΤΤΑΝ (ΝΤΑΝ IG)	ΤΤΑΝ	ΝΤΑΝ
8/ΤΟΥ (ΤΟΥ.Ι IG)	ΤΟΥ.Ι	ΤΟΥ.Ι
9/ΤΟΥ	ΤΟΥ	ΟΥ
23/ΔΑΙΘΜΟΥΣΙΗ	ΔΕΘΜΟΥΣΙΗ	ΔΕΘΜΟΥΣΙΗ
43/ΩΣ ΤΑΙ	ΩΣ ΑΙ	ΩΣ ΑΙ
47/ΟΡΙΖΟΝ ΤΟΣ (ΟΡΙΖΟΝΤΟΣ)	ΟΡΙΗΟΝΤΟΣ	ΟΡΙΗΟΝΤΟΣ
48/ΠΟΤΙΤΟΝΡΟΙΣΚΟΝΤΟΝ ΤΟΡΟΕΙΜΟΝΤΟΝ		.....ΟΝ ΤΟΝ
49/ΤΑ ΤΟΥ ΡΟΙΣΚΟΥ	ΤΑ ΤΟΥ ΡΟΙΣΚΟΥ	.....ΟΥ
50/ΕΙΔΙΟΥ ΕΣ ΤΟΝ	..ΚΙΔΙΟΥ ΕΣ ΤΟΝ	....ΚΟΥ ΕΣ ΤΟΝ
58/ΕΙΑ	ΕΙ.ΤΑ	.Ε.ΤΑ

En el Matr. les separacions de les línies no reflectien la veritable disposició de la inscripció i, per tant, foren corregides per Agustín. Si exceptuem la línia 40 del cantó esquerre, la disposició no presenta variants respecte a la de Walter.

Hi ha un bloc que no el podem considerar com a variants de lectura respecte a les d'Agustín, atès que Kaibel diu "*Lateris dextri versus 1-4 et nonnullas litteras in principiis utriusque paginae fatetur Gualterus ex Grutero se restituisse*"²¹ i sabem que "*Pinneliano exemplo usus est Gruter in editione sua*"²², és a dir que Walter reproduïx, en definitiva, les lectures del Matr. 5781 sense les correccions del bisbe, a partir de la còpia de Pinnelli. En aquest bloc s'han d'incloure l. s. 1, 2, 7, 8, 10, 60, 61, 62, 64; l. d. 2, 9.

Un altre grup, assimilable a aquest, són l. d. 48, 49, 50. Walter i el Matr. presenten lectures molts semblants; en canvi, Agustín barra aquestes lectures i subratlla les *litterae incertae* amb punts, per indicar que no és capaç de llegir amb claretat, de manera que al Vat. Lat. apareixerà només un seguit de punts suspensius. Walter s'hauria pogut deixar influenciar per les propostes de Gruter, que reflectirien un altre cop la còpia pinel.liana i que, en definitiva, són del tot acceptables. No hem d'oblidar que aquests mots també són al començament de línia, com els del bloc anterior.

Les del l. s. 16, 35, 66 i l.d. 43 són variants atribuïbles presumiblement a errors mecànics de còpia. ΜΕΙΛΙΧΙΕΙΟΝ, per ΜΕΙΑΙΧΙΕΙΟΝ, ΕΠΟΝΤΕΙ ΤΩ per

²¹ IG XIV, p. 66

²² ARANGIO-RUIZ o. c. p.47.

ΕΠΟΝΤΑΙ ΤΩ, ΚΛΑΡΙΩ per ΚΛΑΡΩ, o bé ΩΣ ΤΑΙ ΣΚΑΦΙΑΙ en comptes de ΩΣ ΑΙ ΣΚΑΦΙΑΙ, error que les edicions atribueixen al lapicida.

Les l. s. 19 i l. d. 47 mostren els dubtes del bisbe fins a l'últim moment, a l'hora de decidir-se per la lectura ΒΑΛΑΝΕΙΟΥ i ΟΡΙΖΟΝΤΟΣ o bé ΒΑΛΑΝΙΟΥ i ΟΡΙΟΝΤΟΣ.

Les omissions i les variants restants no les considerem de suficient entitat per rebutjar una hipòtesi que ens sembla evident: Agustín va veure i va copiar aquesta inscripció, corregint els errors de la còpia que tenia a les mans i, per tant, fou el primer en donar-ne una versió fiable, més de mig segle abans que ho fes Walter, considerat el primer en editar-la. Si no, com es pot explicar una similitud tan gran entre ambdues versions i tant allunyada de la del recull del *Belga iste*?²³

Ens queda un últim detall per a esbrinar: a qui anava dirigida la còpia augustiniana del Vat. lat. 5237? Al marge esquerre del foli 244, al costat de l'encapçalament de la *tabula Halaesae* hi ha dues inicials majúscules separades per un punt *P. O.* seguides d'una línia ondulada vertical. Si considerem que es tracten de les inicials d'un nom, de seguit les relacionarem amb dos dels amics d'Agustín, Padre Ottavio i Padre Onofrio. Si bé és cert que es podria tractar indistintament de l'un o l'altre, Agustín i els seus amics habitualment utilitzen el substantiu *padre* per referir-se a Pantagatho²⁴. Existeix, a més a més, un altre element important que ens fa decantar per la hipòtesi d'aquest: l'existència al ms. Vat. Lat. 5237 (Manuzio) d'altres papers manuscrits del monjo servita, entre els quals el 137r i el 127r i 132r - v, dels quals hem parlat a propòsit de les inscripcions de Saepinum.²⁵

²³ La professora Prestianni defensa que "*le correzioni (del Matr.) derivano in gran parte da un'attenta rilettura del testo*". Sota el nostre punt de vista, no s'adona que la còpia del Vat. Lat. 5237 és manuscrita d'Agustín i que, per tant, les correccions no provenen necessàriament d'una relectura del text sinó que Agustín va poder veure i corregir la còpia que tenia. Hi ha correccions que difícilment poden derivar d'una relectura, quan es limiten a eliminar una lletra d'un mot que ja d'entrada no era sencer; és més lògic que l'autor de les correccions, en comprovar que el caràcter no es llegia amb seguretat, optés per eliminar-lo o bé expuntuar-lo. En aquest cas, en efecte, la còpia del vaticà derivaria directament de la del manuscrit de Madrid i aquest i l'Ambrosià, d'un "*apographum Roisianum*", utilitzant paraules de la professora siciliana (V. "La tradizione manoscritta...", p. 103).

²⁴ No és habitual que Agustín utilitzi a les cartes les inicials *P. O.* quan vol referir-se a Pantagatho, sinó que sovint posa el nom sencer o abreujat amb les primeres lletres (Ott. o bé Ottav.). Tot i així a la carta del 22 de maig del 1557 dirigida a Panvinio llegim "*...et in vece di essa scriber Pro Vestae secondo P. O. [Padre Ottavio] overo Pro aede Vestae...*"

²⁵ V. carta del 6-2-59 (p. 400).

Mag(nifi)co Sig(n)or Fulvio.

Ho guadagnato molte medaglie Greche et ho raddoppiato molte per donar a V(ostra) S(ignoria) (ad antidora) di bellissimi mastri, et di gran varietà. È vero che sono di bronzo et non di argento et oro patientia. Delle consulari (et perche
5 non civice?) ho havute due, una di una musa che sona la lyra o cythara credo simile a quella mezo rotta che ho in Roma, ha il plectro nella destra et la lyra tiene nella sinistra: et non ha appoggio di colonna come una altra che ho io qua anchora¹. Unaltra medaglia non piu vista da me che mi ricordi di P. Crasso Pro. Pr. da un lato con una Vittoria che porta un caduceo nella destra, et nella sinistra
10 una ruota: et di roverso Q. Metello con certe lettere che non posso interpretar: è una figura di una donna che ha un freno in mano, et nella testa un canestro o capitello di colonna: forse è Nemesi descritta da Pausania, et l'altra Vittoria felice et veloce. Le lettere sono da un canto P. CRASSVS. PRO. PR; dal altro Q. METEL. TI dal lato sinistro, et dal destro PIO. IMP et sopra la mia Nemesi
15 G.T.A Per dir qualche cosa quel TI potria esser errore per far SCI et saria Q. Metello Scipione, overo Q.F.Pio.Imp. Se havete visto altra simile vedette come stanno queste lettere. perche questa medaglia è alquanto frusta di questo lato. Quel G.T.A. interpreto hora (ma non mi piace troppo) Genius totius Asiae overo Africae².

20 Item in una medaglia Grecha di bronzo da un lato la testa di Diana, dalaltro un porco cinghiale con queste lettere ΦINTIA. ΒΑΣΙΛΕΟΣ. Desidero saper chi fu questo Re, et se per qualche diversità di idioma potria esser Pittias, del cui nome fu una città in Sicilia (hora detta Pittineo) appresso Plinio. Vedette Stephano che dice, et altri, che io sono qua senza libri, et il vostro et nostro onomastico³. Ho
25 gran piacer di intender che le mie medaglie piaceno a quel gentilhuomo Tudesco⁴. Di qua ho trovato Tetrico Juniore Imp. medaglia non vista da me prima⁵ et Michaele Constantino et Theophilo in oro⁶, et alcune altre che non havea Latine et Grece. De his hactenus. Hanno il torto i Cardinali a non far presto presto questo bel Papa, et magari come dice il Venetiano, Carpi o Puteo⁷.

---

20 in om. Op.

A dio. In Palermo a doi di Dicembre 1559.

Di v(ostra)
s(ignoria)
A.A.

COMENTARI

1. Agustín ja li havia parlat d'aquesta moneda anteriorment (Cr. 410/7a,b,c,d)¹. En tenia un exemplar a Roma "mezo rotta" i, per aquesta causa, no recordava massa bé els elements que la conformaven, fins al punt d'afirmar, en aquella ocasió, que hi havia una columna del tot inexistent. El denari d'aquesta sèrie (POMPONIVS MÚSA) que té una columna i representa una Musa tocant la lira és el Cr.410/2a.

2.Cr. 460/4

ANVERS: *Genius terrae Africae* amb cap de lleó; aguanta un *ankh* amb la mà d.; a sobre, G.T.A; a la d., Q. METEL. PIVS; a l'e., SCIPIO. IMP

REVERS: Victòria dempeus a e. amb un caduceu a la mà d. i una pàtera a la mà e.; darrere, P. CRASSVS. IVN; davant, LEG. PRO. PR.

La intuïció d'Agustín que les lletres TI podrien ser SCI perquè el monetal havia d'ésser Q. Metellus Scipio, troben la confirmació plena en la llegenda d'aquesta moneda, malgrat que la seva lectura TI en realitat sigui una lectura errònia per PI[VS] i el *cognomen* formi part del que ell interpreta com PIO.

Agustín esmenta el fragment 1,33,3 de Pausànias, on aquest fa una descripció de l'estàtua de Nèmesis al temple de Ramnus, a l'Àtica, que podria associar-se amb la iconografia de l'anvers de la moneda: τοῦτον Φειδίας τὸν λίθον εἰργάσατο ἄγαλμα μὲν εἶναι Νεμέσεως, τῆ κεφαλῆ δὲ ἔπεστι τῆς θεοῦ στέφανος ἐλάφους ἔχων καὶ Νίκης ἀγάλματα οὐ μεγάλα· ταῖς δὲ χερσὶν ἔχει τῆ μὲν κλάδον μηλέας, τῆ δεξιᾷ δὲ φιάλην, Αἰθίοπες δὲ ἐπὶ τῆ φιάλῃ πεποίηνται.

3.BMCS Agrigentum 138.

ANVERS: Cap d'Àrtemis a l'e. amb arrecades i collaret i el cabell recollit darrere, en una trossa; darrere l'espatlla, un buirac.

REVERS: ΒΑΣΙΛΕΟΣ ΦΙΝΤΙΑ. Porc senglar.

El foli 122 del Vat. Lat. 3391 és un foli manuscrit d'Agustín on apareix anotada aquesta moneda juntament amb quatre més, dues de les quals Agustín comentarà amb Orsini en les properes cartes. A més a més de les monedes, aquest foli conté una sèrie d'anotacions pràcticament il·legibles sobre alguns passatges llatins referits a diferents

¹V. comentari a les cartes a Orsini del 24-1-59 i del 29-5-59 (pp. 303 i 410).

lleis² .

El text que fa referència a la moneda diu:

ΦΙΝΤΙΑ ΒΑΣΙΑΕΟΣ. Aper / Diana. Pausania lib. III. Messenior. p. 141. Rom. Amar. Iam puero Phinta (Phintia virili) regnante Sybotae f. Appollini primum Messenii sacrum, et virorum chorum Delon miserunt. et postea huius ipsius Phintiae temporibus discordiarum semina, inter Messenios et Lacedemonios extitere. In Messeniorum finibus Dianae Limnatidis cognomento templum fuit commune Derensibus, Messeniis et Lacedaemoniis, nulli praeterea civitati. etc. et p.142. In Messeniis Antiocho Androclis F. Phintiae N. imperante. Quarta Olympiade etc.

Això ens proporciona un “terminus post quem” per tal d’establir quan Agustín trameté aquest foli a Pantagatho, atès que ja hi ha incorporada la cita de Pausànies que li indicà Orsini en una carta perduda del 28-12-59, tal com podem llegir en la propera del bisbe al canonge.

Agustín no té a mà els llibres necessaris per fer les comprovacions oportunes i, per tant, demana a Orsini que consulti el *Περὶ τῶν πολέων* de Stephanus Byzantinus, l’onomasticon de Pòl.lux i Plini que efectivament recull el nom d’aquesta ciutat a *nat.* 3, 91.

4.Desconeixem qui pot ésser aquest “*gentilhuomo Tudesco*”³ .

5.Una de les monedes de Tètric II en què hi apareix l’efígie de l’emperador i la llegenda IMP TETRICVS AVG o AV (RIC Tetricus II 236 o 250).

6.Morrison p. 528. Solidus.

ANVERS: Bust frontal de Teòfil barbut i amb l’*stemma* i vestit amb clàmide; a la mà d., la creu patriarcal; a l’e., l’*akakaia* +ΘΕΟΦΙ LOSBASILE.

REVERS: Busts frontals de Miquel II amb barba a l’e. i de Constantí a la d. amb l’*stemma* i vestits amb clàmide; a sobre, una creu; al centre, un punt. +MIXAHLSCONSTANT.

7.El conclave que va escollir Pius IV s’havia reunit el 5 de setembre i encara no havia elegit Papa a començament de desembre, a causa dels diferents partits que existien en

---

² N’existeix una còpia al manuscrit Caes. B-7-7. Aquest manuscrit no està paginat; simplement hi ha una numeració per lligalls. Hem utilitzat aquesta còpia per reconstruir el text original.

³ V. p. 451.

el si del Col.legi Cardenalici⁴ . La facció favorable a les tesis del rei d'Espanya era encapçalada per Ascanio Sforza i Cristoforo Madruzzo; la facció favorable a les tesis franceses estava encapçalada per Hipolito d'Este i Ludovico Guisa; finalment, hi havia un tercer grup, comandat per Carlo Carafa i Alessandro Farnese, que esdevingué necessari per aconseguir qualsevol majoria absoluta.

Amb la intenció d'acabar ràpidament el conclave, el dia 6 de setembre hi hagué un intent fracassat de proclamar Pio Carpi, candidat dels espanyols. Després d'un posterior intent unilateral dels francesos de proclamar Tournon (22 de setembre), hi hagué un pacte franco-espanyol per escollir Ercole Gonzaga, al qual s'oposà el partit de Carafa i la meitat dels cardenals favorables a les tesis espanyoles. Davant d'aquest atzucac els cardenals decidiren consultar Felip II, el qual demorà la resposta tot confiant que el col.legi actuaria conseqüentment i escolliria un Papa sense que ell hagués de decantar-se per ningú en concret.

El 20 d'octubre arribà una resposta reial oficiosa a mans de Vargas, l'ambaixador espanyol, en la qual Felip II aconsellava que no s'elegís Gonzaga, que, cansat d'esperar, va retirar la seva candidatura el 8 de novembre. Aquest fet reunificà el partit espanyol que, conjuntament amb Carafa, intentaren proclamar el 14 de novembre un altre cop Carpi⁵, amb l'oposició dels pro-francesos. Quan Carpi decidí renunciar al soli, Carafa trencà l'aliança amb el partit pro-espanyol, amb la qual cosa els pro-francesos entreveieren la possibilitat d'elegir un cardenal francès. Carafa, conscient del seu paper determinant, tornà a passar-se al bàndol hispànic.

A començament de desembre els francesos havien tornat a pensar en Gonzaga i Carafa els havia promès alguns vots dels seus seguidors. Així doncs, el 14 de desembre s'esperava la proclamació de Gonzaga, però, inesperadament, el conclave va corejar el nom de Carpi. Després d'aquesta nova desfeta els francesos proposaren Pisani i els espanyols, amb Carafa, Pacheco. El 18 de desembre el col.legi va intentar de proclamar Papa aquest cardenal, després d'una intervenció vehement i favorable de Carpi i amb el suport decidit d'Alfonso Carafa, però mancaren tres vots.

El dia 22 de desembre, els caps dels diferents partits, cansats de romandre tancats i encaçats pel poble de Roma, decidiren entaular converses de cara a arribar a una

---

⁴ Per a una relació més minuciosa dels fets v. PASTOR, L. *Historia de los Papas*, vol. XV pp. 41 i ss.

⁵ En una carta dirigida a Carlo Gualteruzzi (10-12-59) Agustín escrivia: "*Di quel Sig(nor) che habbia fallito la strada del venir in quel alto grado, che li desideriamo, mi duole per beneficio publico, e dubito che sia per volontà di Dio, perchè non meritiamo tanto buon pastore, e così essendo il suo fallir è il nostro, che non ci portiamo bene da esser degne pecorelle di tal grege. Il resto della lettera lessi volentieri, vedendo appieno il fonte delle discordie del conclave...*". És probable que lamenti la no elecció del cardenal Pio Carpi, que era considerat pels seus companys de conclave, un baró molt virtuós.

solució satisfactòria per a tots. El nom que satisfeu les pretensions de les corts espanyola i francesa fou Giovanni Angelo Medici, un cardenal emparentat amb Cosme I de Florència i que fins aleshores no havia estat considerat papable. Era un humanista que s'havia mantingut allunyat de Pau IV i dels dos cardenals Carafa -Alfonso i Carlo- que, de fet, havien governat l'Església durant el darrer pontificat, contra els quals el nou Papa obriria un procés que culminaria amb la pena de mort dictada contra Carlo⁶. Si hem de fer cas de les paraules d'Agustín a la propera carta - *et penso che sara questo pontificato molto buono per litterati* -, sembla que el bisbe se sentí satisfet amb l'elecció final de Medici.

---

⁶ Sobre el paper jugat pels Carafa en el conclave v. R. DE MAIO *Alfonso Carafa cardinal di Napoli*. Città del Vaticano, 1961 i PASTOR, loc. cit.

Molto Mag(nifi)co Sig(n)or [Orsini].

Per varie occupationi non risposi a V(ostra) S(ignoria) havendomi colla sua di
XXVIII dato buone nove del nostro Faerno, e delle medaglie di Iside et di
Phintia in Pausania che mi è molto a caro¹. Al manco vederemo in stampa tutte
5 quelle belle cose del nostro Faerno, et esso dara la mano alli amici dalle fenestre
del palazzo, et la bibliotheca Vaticana non mancara a tutte le hore. Ma dubito che
fara il sordo spesso etiam alli amicissimi, pur che non faccia il muto si puo
comportar. Egli mi invita al venir quanto più presto possa, et altri parlorono a
S(ua) S(anti)ta di me la quale si degnò con un honoratissimo breve richiamarmi,
10 et parvemi veder quella lege colla quale fu revocato di essilio M. Tullio. Io
andaro molto presto, et penso che sara questo pontificato molto buono per
litterati². Quanto alle medaglie ho fatto guadagno di tre che non havea, et le due
desiderava molto, almanco l'una haurei comparata sei scuti, et è di quel Palikano
con le rostra, a tergo Libertas. Fu costui Tribuno, e ridusse la Tribunicia potesta
15 tolta da Sylla, come si vede in Valerio Max(im)o, Asc(oni)o Pediano et in
Sallustio. Et con ragione è la liberta et li rostri per che non haveano liberta di
ascender nelli rostri li Tribuni per far leggi ne per rogar il populo di cosa veruna,
dopo la lege di Sylla. Ma dal tribunato di costui con agiuto di CN. Pompeo, et
di Crasso fu ridotta, et quella lege rivocata³. La 2^a medaglia è della Venatione di
20 Regulo con la testa sua simile ad un'altra che ho in Roma di altro rovescio forse
di Livineio Regulo, ma credo la testa di Atilio Regulo antiquo si bene per
adottione era d'altra famiglia. La venatione è bella di tre fiere, et duoi
combatenti⁴. La terza ha d'un canto una testa di Nettuno, et d'altro un tropheo et
un capitano con queste lettere MVRQVS. IMP. Non so chi fosse costui. Forse
25 fu Pompeiano capitano nelle guerre civili di figliuoli di Pompeo; vedete se nelli
comment(ar)ii di Cesare si fa mentione di alcun nome simile⁵. Il resto vederemo
et goderemo questo Marzo o Aprile. Dirette a M(esser) Federico Comandino
come il suo Maurolico pensa stampar molte sue opere, tra le quali sara quella
dell'Iride et una historia di Sicilia⁶. Non è in Palermo, ma si aspetta in breve.

---

23 una testa: la testa Op 24 MVRQVS. IMP: MARQVS IMP Op.

Vale. In Palermo a XXVIII. di Genaro 1560.

Di v(ostra) s(ignoria) A. A.

[Al final hi ha el dibuix d'una moneda amb la llegenda ΣΥΡΑΚΟΣΙΩΝ. Al mig sembla que hi hagi quelcom dibuixat, però el paper està menjat]

COMENTARI

1. Orsini li ha comunicat el fragment exacte de Pausànias 4,4,1-2 referit a la moneda de ΦΙΝΤΙΑ descrita a la carta anterior.

Els mots en llatí que figuren com a explicació d'aquesta moneda al ms. Vat. Lat. 3391¹ no són sinó la traducció del passatge de Pausànias; per tant, podria ser que Orsini no li trametés el text original, ans una traducció al llatí de 'Επί δὲ Φίντα τοῦ Συβοτα πρῶτον Μεσσηνιοι τότε τῷ Ἀπόλλωνι θυσίαν καὶ ἀνδρῶν χορὸν ἀποστέλλουσι... ἐγένετο δὲ καὶ πρὸς Λακεδαιμονίους ἐπὶ τῆς Φίντα βασιλείας διαφορὰ πρῶτον...

Per altra banda, Agustín degué rebre informació sobre alguna moneda grega on hi apareixia Isis, deessa representada a les seques de Siracusa i Catània.

2. Faerno era protegit del Cardenal Giovanni Angelo Medici di Marignano, elegit papa el 26 de desembre del 1559 amb el nom de Pius IV. Havia entrat com a corrector a la biblioteca vaticana l'any 1549, però no figurà en nòmina fins la tardor del 1554. Arrel de l'elecció de Medici, va viure als palaus vaticans, si abans no, a partir de l'1 d'abril del 1560².

Agustín expressa l'esperança que Faerno publiqui les seves obres i que, des de la seva posició privilegiada, afavoreixi l'entrada a la biblioteca de tots els seus amics, malgrat que reconeix que el corrector és un home massa íntegre per atorgar tractes de favor a ningú³.

En els últims mots tornem a intuir la sensació d'exili que experimentava el nostre bisbe quan estava allunyat de Roma. El dia 18 de gener havia rebut l'ansiat breu papal, juntament amb altres cartes de diferents amics, en què se'l reclamava a Roma⁴ i pensava que podria tornar al cap de dos o tres mesos. El mes de març, però, escrivia

¹ V. punt 3 del comentari de la carta anterior.

² La data del 26 d'abril del 1561 establerta per DE MAIO, R. "La biblioteca vaticana...", p. 288 n. 1 cal recular-la fins a l'1 d'abril del 1560, dia en què Faerno envià una carta a Orsini: "*Rever. S. mio Honoran. V. S. sara contenta dare a m. Achille Statio quelli Fragmenti d'auctori antiqui, che sono raccolti da Mons. d'Allife che si trovano in man sua tenendo memoria lei stessa over pigliando da lui memoria della ricevuta et me gli racc(oman)do. Di palazzo al primo daprile 1560*" (Vat. Lat. 4104 f. 304)

³ La bibliografia bàsica sobre G. Faerno és a BIGNAMI ODIER, J. *La bibliothèque vaticane de Sixte IV à Pie XI*. Città del Vaticano, 1973. p. 61 n. 62.

⁴ Agustín a Gualteruzzi (17-1-60): "*Alli XVIII ho ricevuto un breve di N. S. e lettere di Mon. di Pesaro e del S. Ambasciator Vargas e del P. Ottavio, dove sono per tre vie sollicitato da Sua Santità, che vada, e penso coll'agiuto di N. S. Iddio col primo passaggio di navi o galere far quello che S. Beatitudine mi comanda*".

a Panvinio “ *questa impresa di Tripoli dubito che mi prolonghi il ritorno fin al mese di Maggio* ”⁵ .

Finalment, a contra cor, “ *per molte necessarie cause* ”⁶ es veié obligat a restar a Sicília fins passat l'estiu.

3. Finalment Agustín aconseguix comprar el denari de Palikanus Cr. 473/1. Orsini li'n guardava a Roma un de la mateixa sèrie, on apareix una cadira curul al revers. Malgrat tot, Agustín estava interessat per la que registra la columna rostral⁷ . El professor Crawford proposa d'identificar-lo presumiblement amb el fill de M. Lol. li Palicà⁸ , pretor el 69 aC., que fou qui restaurà la potestat tribunícia, segons expliquen Valeri Màxim 3,8,3 i Sal.lusti *hist. frg.* 3, 12-13K.

4. Cr. 494/30.

ANVERS: Cap de L. Règul a d.

REVERS: Cacera de bèsties salvatges; en primer pla, un home ataca un lleó amb una llança; darrere un altre ataca una pantera amb escut i espasa; a l'e. un lleó ferit; a l'exerg, L. REGVLVS.

La que tenia a Roma amb un revers diferent podria ser Cr. 494/27-28 (cadira curul amb tres *fasces* a cada cantó), Cr. 494/29 (*modius* amb una espiga a cada cantó) o bé Cr. 494/31 (cadira curul amb una *fascis* a cada cantó).

5. Cr. 510/1.

ANVERS: Cap de Neptú a d. amb un trident sobre l'espatlla.

REVERS: Figura masculina a d. que sosté una espasa a la mà e.; amb la mà d. aixeca una figura femenina agenollada; darrere, un trofeu amb espasa i escut; a l'exerg, MVRCVS. IMP.

---

⁵ Carta del 7-3-60. Felip II havia decidit el juny de 1559 atacar per sorpresa Trípoli, ciutat que havia estat arrabassada per Dragut a la corona espanyola. El duc de Medinaceli, virrei de Sicília, abans d'atacar va preferir reunir un gran estol, tasca en què trigà sis mesos. Dragut, alertat d'aquests plans, decidí passar de l'illa de Djerba a Trípoli i els espanyols cregueren més oportú apoderar-se de l'illa com a base d'un futur atac a la ciutat, cosa que feren el 7 de març. Agustín comentarà aquest fet amb el seu amic Panvinio en una carta del 4 d'abril (“ *Hora siamo in festa per esser giunta la nova della presa dell'isola delli Gerbi dal nostro Viceré* ”). Abans que poguessin atacar Trípoli, Piali Pachà amb una flota de Constantinopla va atacar l'illa el 12 de maig i ocasionà una gran desfeta a les tropes reials, que, atrapades al castell, varen haver de capitular el 31 de juliol.

⁶ V. la propera carta.

⁷ V. comentari a les cartes a Orsini del 3-3-59 i del 6-4-59 (pp. 359 i 369).

⁸ RRC, p. 483.

6. Moltes de les obres de Francesco Maurolico romangueren inèdites i s'han perdut. Agustín es refereix, en aquest cas, a la *Historia de Sicília* publicada el 1562 i, possiblement, a *Photismi de homine* publicada el 1611, obra en què hi ha exposats els resultats de les seves investigacions sobre els mecanismes de la visió humana i en la qual explica també el fenomen de l'arc de Sant Martí.

Molto Mag(nifi)co Sig(n)or mio [Orsini].

Havendo mi risoluto di star in Sicilia tutta questa estate per molte necessarie cause, è forza che scriva a v(ostra) s(ignoria) alcune cose che piu volentieri
5   reservarli alla vista nostra, ma in questo mezo desidero che per lettere ragioniamo
un puoco insieme delle medaglie, ut saepe. In una di argento di quatro drachme
vel circa è un Hercule nudo con una clava nella destra con la quale alta percuote,
et con la sinistra tiene un toro per il corno destro con certe lettere fugite. Ha di
roverso un altro Hercule nudo sacrificante overo thurificante perche colla destra
vuota una patera sopra un altare, il quale altare è circondato di un serpe, colla
10   sinistra Hercule tiene la clava appoggiata in terra et dietro lui una gru overo altro
uccello. Le lettere sono guaste, ma simile a queste ΗΥΨΙΑΣ. Desidero saper se
v(ostra) s(ignoria) ha visto altra simile, et con quali lettere, et interpretatione¹.
Ho in bronzo un'altra medaglia della quale penso haver trovato una bella
interpretatione, benche essa non è bella, ma brutta, et mal conservata. Di un
15   canto è la testa di una donna piu honesta che bella, dellaltro canto doi giovani
portano due persone sopra li humeri. Io credo che sia moneta di Catania, et la
testa della Pieta, li duoi giuovani quelli duoi fratelli che portarono suoi padre et
madre fuora della terra in un incendio de quali fa mentione Pausania lib. IX et
Vergilio overo altro autore nel Aetna alla fine: Namq(ue) optima proles Amphion
20   fraterq(ue) pari sub munere fortes etc. Credo nelli nomi fussi varieta fra li
historici. V(ostra) s(ignoria) mi fara gratia di chiarirsi et con medaglie et con
libri, se sono fuor di strada, overo in essa². Tra le medaglie di Syracusani ho
alcune con una testa come di Giove ma molto piu bella, che le ordinarie con
queste lettere ZEΥΣ. ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ. Daltra parte è un fulmine. Penso che si
25   trova in Aristotele lib. V Politic. che morto Hierone li Syracusani fecero una
statua d'oro a questo Jove per esserli tolta la servitu delli delatori del tyranno³.
Cosi interpreto unaltra con queste lettere nella testa ΔΙΟΣ. ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ. et
dietro una aquila con un fulmine ΣΥΡΑΚΟΣΙΩΝ⁴. Et un altra con la testa di
Diana ΣΩΤΕΙΡΑ, et con un fulmine di roverso volendo dire che Diana et Jove li

---

4 nostra: vostra Op 6 vel: in Op. 10 dietro lui una: dietro lui è una Op 15 doi giovani portano: portano due giovani Op. 17 Pieta, li: Pieta, e li Op. 18 lib.IX: lib.X Op 22 Tra: fra Op.

havesse liberato, et che Diana fosse suo nume tutelare di Syracusani⁵: credo che lo dica Diodoro Siculo lib. VI, dove dice delli pesci della fontana di Arethusa sacri a Diana, et della isola Ortygia, la quale era una parte della citta di Syracuse appresso Cicerone, Vergilio et Livio et altri. Questi pesci credo che siano quelli
5 istessi, che si vedono nelle belle medaglie Syracusane di argento, a torno di una testa di donna con la quadriga di roverso. Silio Italico lib. XIV. Hic Arethusa suum piscoso fonte receptat Alphaeum sacrae portantem signa coronae⁶. Et perche ho una medaglia et forse piu (per parlar piu a gusto di v(ostra) s(ignoria) dove è una testa di una bella donna coronata di foglie di canna con un toro di
10 roverso con duoi pesci ΣΥΡΑΚΟΣΙΩΝ, havendo letto che li fiumi si facevano come tori, nella fabula di Acheloo et Hercule, et altrove, sono in pensiero che sia la testa di Arethusa et il toro Alpheo piscoso⁷. Non voglio tacer un'altra fantasia de altre medaglie pur Syracusane con un Pegaso di roverso le quali in argento et in rame si trovano molte in Roma, et qua. Et io seguendo Julio Polluce quelle
15 che non haveano lettere le interpretava medaglie di Corintho. Hora vedo che Bellerophonte et altri Corinthii vennero con Archia, et fundarono Syracuse come trovo scritto da un historico moderno il quale cita Thucyd(ide) lib. VI, Strabone lib. VIII, Dionys(io) Halicar(naso) lib. I. et al interprete di Theocrito, ma non dice dove. V(ostra) s(ignoria) mi faccia gratia di vederlo dove parla Theocrito di
20 Bellerophonte ⁸. Questo Archia dicono che fossi delli descendenti di Alcaeo figliuolo di Hercule, et per questo penso che in alcune medaglie di Syracuse si trova una testa di un giovane con le exuvie di Hercule La qual testa io credeva che fosse di Alexandro⁹ Non so se ho ragionato a gusto di v(ostra) s(ignoria) pure hauro dato occasione che mi risponda et che mi faccia saper se il S(ignor)
25 Hannibal Caro si trova in Roma al qual dia le mie saluti strettissimamente et prosit la affinita con sua S(anti)ta et Camerino. A dio. Da Palermo alli tre di Giugno del LX.

Di v(ostra) s(ignoria) A.A.

---

1 liberato: liberati *Op.* suo nume: suo *om. Op.* 4 et Livio: et *om. Op.* 6 lib.XIV: lib. XIV. V. 53 *Op.* 16 Syracuse: Syracusa *Op.*

COMENTARI

1. BMCS Selinus 34 i ss.

ANVERS: ΣΕΛΙΝΟΤΙΟΝ. Hèracles despullat a la d. sosté la clava amb la mà d. a l'alçada del cap amb intenció de colpir un toro que aguanta amb la mà e. per la banya; amb el genoll e. l'aparta.

REVERS: ΗΥΨΑΣ. El riu Hypsas nu, de perfil, a l'e. ofereix un sacrifici; a la mà d. sosté una pàtera i a l'e. una branca de llorer; a l'e. un altar amb una serp enroscada; a la d. una grua en moviment a sobre de la qual hi ha la fulla de Selinunte.

Agustín confon la branca de llorer amb la clava d'Hèracles.

2. BMCS Catania 70 i ss.

ANVERS: ΛΑΣΙ. Cap de Dionís jove a la d. amb una corona d'heura.

REVERS: ΚΑΤΑΝΑΙΩΝ. Els germans de Catània vestits amb clàmides carreguen els seus pares a les espatlles: un caminant cap a l'e. porta el pare, que sosté un bàcul; l'altre porta la mare.

L'exemplar devia estar força deteriorat pel fet que Agustín no endevina cap llegenda i, cosa freqüent, no distingeix Dionís, malgrat que duu una corona d'heura. El fragment de Pausànies és 10,28,4 i el de l'*Aetna* 623-624.

3. BMCS Syracuse 318.

ANVERS: ΖΕΥΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ. Cap de Zeus Eleutherios amb corona de llorer; cabell curt.

REVERS: ΣΥΡΑΚΟΣΙΩΝ. Llamp vertical.

Aristòtil *Pol.* 5, 1313b parla dels espies i delators que tenia Hieró per tota la ciutat, però no parla, en absolut, que els siracusans erigissin una estàtua a Zeus a la mort del tirà.

4. L'única moneda que presenta una àguila i un raig al revers amb una llegenda similar a la que anota Agustín és BMCS Syracuse 468 i ss.

ANVERS: ΔΙΟΣ ΕΛΛΑΝΙΟΥ. Cap de Zeus Hellenios a l'e., sense barba i amb corona de llorer.

REVERS: ΣΥΡΑΚΟΣΙΩΝ. Àguila a l'e. amb les ales obertes sobre un raig.

Cal suposar, doncs, que Agustín posseïa un exemplar desgastat (ΔΙΟΣ ΕΛ.....ΙΟΥ) i que influït per la moneda anterior devia interpretar ΔΙΟΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ.

5. BMCS Syracuse 405 i ss i 426 i ss.

ANVERS: Bust d'Àrtemis amb arrecades i collaret; cabell recollit en una trossa; buirac a l'espatlla; ΣΩΤΕΙΡΑ.

REVERS: ΣΥΡΑΚΟΣΙΩΝ (405) / ΔΙΟΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ (426). Llamp alat.

6. La citació de Diodor de Sicília (5,3,5) i la referència a "*questi pesci...che si vedono nelle belle medaglie Syracusane... a tomo di una testa di donna con la quadriga*" fan que relacionem aquest passatge un altre cop amb la descripció de monedes del fol. 122 del ms. Vat. Lat. 3391, enviat a Pantagatho.

Allí hi apareix la moneda següent

*ΣΥΡΑΚΟΣΙΩΝ [sic] Caput puellae inter pisces/ Quadriga. Diod. lib. 6. c. 2. Diana in Syracusis insulam a diis accepit Ortygiam, ab ea tum Oraculorum responso tum voce vocatam. Eodem pacto et in hac insula nymphe in Dianae gratiam maximum produxere fontem, qui dicitur Arethusa. Hic non tantum pisces, sed nostris quoque temporibus magna copia fert pisces sacros, quippe ab hominibus intactos.*¹

Aquestes quatre línees són la traducció llatina del fragment de Diodor esmentat abans: "τὴν δ' Ἄρτεμιν ἐν ταῖς Συρακούσαις νῆσον λαβεῖν παρα τῶν θεῶν τὴν ἀπ' ἐκείνης Ὀρτυγίαν ὑπὸ τε τῶν χρησμῶν καὶ τῶν ἀνθρώπων ὀνομασθεῖσαν. ὁμοίως δὲ καὶ κατὰ τὴν νῆσον ταύτην ἀνεῖναι τὰς Νύμφας ταύτας χαριζομένας τῇ Ἀρτέμιδι μεγίστην πηγὴν τὴν ὀνομαζομένην Ἀρέθουσαν. ταύτην δ' οὐ μόνον κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους ἔχειν μεγάλους καὶ πολλοὺς ἰχθῦς, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ἡμετέραν ἡλικίαν διαμένειν συμβαίνει τούτους, ἱεροὺς ὄντας καὶ ἀθίκτους ἀνθρώποις".

El fragment de Sili Itàlic correspon al llibre 14, vv. 53-54.

7. BMCS Syracuse 356 i ss.

ANVERS: ΣΥΡΑΚΟΣΙΩΝ. Cap de Persèfone amb una corona d'ordi i collaret; darrere, un símbol.

REVERS: Toro tustant; damunt, un dofí; a sota, un altre; lletres diferents.

8. El motiu del Pegas l'utilitzen moltes colònies del Mediterrani central i oriental en les seves encunyacions. N'hi ha algunes de Siracusa que no porten llegenda (BMCS Syracuse 272 i les estateres corínties de plata de la tercera emissió siracusana). Adduint com a font Fazello - *un historico moderno* - torna a citar el text de Tucídides

¹ El foli del ms. de la Vaticana està molt malmès. N'existeix, però, una còpia al ms. Caes. B-7-7 que ens ha permès de suplir aquells mots que són il·legibles al primer manuscrit.

(6,3,2) i hi afegeix un fragment d'Estrabó (8,6,22). Orsini li enviarà a la propera carta el text de Teòcrit que el bisbe li reclama.

El text de Pòl.lux a què fa referència és segurament 9,76 on diu: πῶλον δὲ τὸ νόμισμα τὸ Κορίνθιου, ὅτι Πήγασον εἶχεν ἐντετυπωμένον.

9. Agustín es retracta d'una interpretació que havia fet de la moneda BMCS Syracuse 493 i ss. a la carta del 22 de juliol de 1559, en què afirmava que el personatge que apareix a l'anvers cobert amb una pell de lleó era Alexandre².

---

²V. p. 439.

Molto Mag(nifi)co Sig(n)or [Orsini].

- Senza perder tempo in altro ho havuto le medaglie sequenti. Una piccola come un obolo da un canto una testa di Giove con un canestro sopra, che alcuni dicono sia di Jove Capitolino, et io per questa potro interpretar le altre, perche si legono
5 attorno queste lettere DEO. SANCTO. SARAPIDI. Nel roverso un fiume a giacer sopra un monstro di Nilo con una arundine overo papyro nella destra et nell'altra un cornucopia con queste lettere attorno DEO. SANCTO. NILO. Di sotto si legge ALE che significa esser battuta in Alexandria, et forse nel tempo di Juliano Apostata¹.
- 10 Unaltra in argento piccola come un sestertio, ma di mastro eccellente: una testa di giovine effeminato coronato di hedera (Baccho senza dubbio). Di roverso un satyro perfetiss(im)o che sede con un thyrsò nella destra, et nell'altra un scypho ansato molto bello alzato, con lettere NAΞION.² III. Di bronzo un fiume che giace con la urna nella sinistra, et un cornucopia alzato nella altra. A tergo doi
15 pilei con due stelle sopra, et in mezzo una noctua con queste lettere Σ^Ϟ per dir ΣΩΤΕΙΡΑ referendosi a Minerva, come li pilei a Castore et Polluce; al basso di ogni cosa sono queste lettere KATANAION. Il fiume di Catania si dice Acis tanto celebrato da poete nella fabula di Polyphemo. Cicerone dice Catina, li Grechi Catana³. IV. Un corvo overo una aquila et un ramo di lauro da un canto,
20 dall'altro una croce dentro un circolo con queste lettere ΑΓΥΡΙΝΑΙΟΝ. Fu tyranno di Agyra cacciato da Timoleonte, Apolloniades come penso, che scriva Plutarcho, forse a questo nome allude il corvo et il lauro dicati ad Apolline⁴.
- V. Un sestertio con una bella testa di donna vergine con un pesce dietro, et lettere attorno ΣΥΡΑΚΟΣΙΩΝ forse Arethusa. A tergo un polypo ben fatto⁵. VI.
25 Unaltra testa di donna (Cerere.S.) coronata di spiche et nel roverso due spiche che fanno unaltra corona, et in mezzo lettere predette ΣΥΡΑΚΟΣΙΩΝ⁶. VII. Altra simil testa, ma nel roverso una spica fertilissima con lettere ΓΕΛΩΩΝ da Gela

---

13 NAΞION. III. di bronzo: NAΞION III di bronzo Op. 21 Timoleonte: Fimoleonte Op.

citta di Sicilia fertile di grano⁷. VIII. Unaltro sestertio con mezo corpo di un Minotauro con lettere sopra ΓΕΛΑΣ. A tergo un huomo clypeato a cavallo. Thucydide lib.VI. dice che Entimo Cretense con certi di Rhodo et di Creta edificorono Gela. Che li Cretensi portassero l'insegna del Minotauro è verisimile
5 et l'altro sia una statua equestre data al fundatore⁸. Ho unaltra di bronzo con tutto il toro, et una testa di una furia⁹. IX. una testa di Jove ΔΙΟΣ et un fulmine di roverso ΑΟΚΡΩΝ¹⁰. X. Un foglio solo di hedera, et di roverso un cavallo; senza lettere¹¹. Non so che poeta dice, che il vino serve di cavallo alli poeti.
Hora vengo alla l(ette)ra della v(ostra) s(ignoria) delli XXI di Giugno
10 dolciss(im)a et dottiss(im)a. Andaro volentieri a Roma per vedervi et le vostre richeze. Per intender le l(ette)re della medaglia di Acheloo aspettaremo che si trova alcuna altra medaglia¹². Il luogho di Theocrito mi piacque per intender quelli Pegasi di Syracuse¹³. Quella vostra ΠΑΝΟΡΜΙΤΑΝ non si trova ne in questa citta, ne in questa isola, che io sappia¹⁴. Quelle di Antiocho sono belle et
15 quella interpretatione τύρου ἱερᾶς ἁσύλου non mi dispiace¹⁵. Ma il Homero passa a tutte¹⁶. Le medaglie Garrafesche desidero saper dove andaranno. Vorrei che il Faerno si impatronisse di esse¹⁷.
V(ostra) s(ignoria) si degni conservarmi in gratia di Mons(ign)or Ill(ustrissi)mo suo et delli amici et stia sana. Di Palermo alli XX di Luglio 1560.

20
Di v(ostra) s(ignoria)
A.A.

---

3 Entimo: Eutimo *Op.* 4 edificorono: edificoro *Op.* 15 ἁσύλου: ἁσύδου *Op.* 16 passa a tutte: passa tutte *Op.*

COMENTARI

1. Robertson vol. V p. 362, n. 6.

ANVERS: DEO SANCTO SARAPIDI. Bust de Sarapis amb *modius* al cap.

REVERS: DEO SANCTO NILO. Nil nu fins a la cintura, que es recolza sobre el braç e. i sosté una canya i una corcucòpia; té el braç e. sobre un cocodril (?);
ALE.

Robertson, amb reserves, proposa com a data c. 310-312/3 sota l'emperador Maximini Daza. Amb tot, Banduri i Eckhel l'atribuïen, com Agustín, al regnat de l'emperador Julià.

2. Aquesta és la tercera moneda que apareix descrita al foli 122 del Vat. Lat. 3391, amb el text següent:

ΝΑΞΙΟΝ. Bacchus / satyrus cum amphora vini / De Naxo insula Baccho sacra. multa Diod. li. 6. c. 12. Vina habent praecipua.

El fet que Agustín no posseís aquesta didracma (BMCS Naxos 20-22) fins al juliol del 1560 ens fa suposar que la tramesa a Pantagatho de les anotacions i de les monedes del foli 122, s'ha de situar en una data posterior a la d'aquesta carta, potser després del seu retorn a Itàlia.

En la descripció de la moneda Agustín confon la col.locació del *cantharos* i del tirs, ja que, en totes les monedes que hem pogut veure, el sàtir sosté sempre la copa amb la mà dreta i el tirs amb l'esquerra.

3. BMCS Catana 56

ANVERS: Déu fluvial estirat a l'e.; a la mà d. cornucòpies; el colze esquerre recolzat en una àmfora; sobre l'espatlla e. una branca.

REVERS: ΚΑΤΑΝΑΙΩΝ. Barrets dels Dioscurs coronats amb estrelles; al mig dels barrets, Σ ; a sobre, una òliba a la d.

Ciceró anomena la ciutat siciliana *Catina* en els diferents passatges de les Verrines on l'esmenta, singularment a 3, 192; 4, 50 i 99 i ss. Sili Itàlic 14, 221-226; Ovidi *met.* 13,750-897 i Teòcrit 1,69 són els poetes que expliquen la història d'Acis i Galatea.